

Джозеф Конрад

■

ОЛМЕЙРОВА ПРИМХА

Бібліотека світової літератури

Joseph Conrad

Олмейрова примха

«ОМІКО»

1895, 1896, 1902

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)

Conrad J.

Олмейрова примха / J. Conrad — «ОМІКО», 1895, 1896,
1902 — (Бібліотека світової літератури)

Джозеф Конрад (справжнє ім'я — Юзеф Теодор Конрад Кожен'ювський; 1857, Бердичів — 1924, Англія) — відомий письменник, поляк за походженням, автор захопливих романів про морські пригоди, класик англійської літератури. Він пройшов шлях від юнги до капітана торговельного флоту, добре знав життя й побут моряків і створив правдиві книжки, які ставлять поряд з «Трудівниками моря» Віктора Гюго та «Островом скарбів» Стівенсона. «Олмейрова примха» (1895) — перший роман Конрада, схвально прийнятий літературними критиками. У ньому автор з глибоким психологізмом змалював особисту трагедію людини, яка зневірилася у житті, у своїх найближчих людях, втратила будь-які ілюзії і врешті-решт загинула. В основу оповідання «Аванпост прогресу» (1896) лягла подорож до Бельгійського Конго, зокрема, плавання до верхів'їв Конго, однієї з найвеличніших річок Африки. Повість «Кінець неволі» (1902) належить до так званого «епосу капітанів». В образі капітана Уоллея Конрад втілює ідею особливого морського братерства, єдності відповідальних і чесних людей, виплечаних небезпечною морською професією.

УДК 821.111

ББК 84(4Вел)

© Conrad J., 1895, 1896, 1902

© ОМІКО, 1895, 1896, 1902

Содержание

Джозеф Конрад: погляд через століття	5
Олмейрова примха. Історія східної річки	16
Розділ І	17
Розділ ІІ	25
Розділ ІІІ	31
Розділ ІV	37
Розділ V	42
Розділ VI	48
Кінець ознакомительного фрагмента.	50

Джозеф Конрад Олмейрова примха

Джозеф Конрад: погляд через століття

За кілька років українські читачі матимуть нагоду відзначити сторіччя від початку діалогу з доробком видатного англійського прозаїка межі ХІХ—ХХ ст. Джозефа Конрада (1857—1924) – адже перші українські переклади його прози з'явилися на наших теренах у середині 1920-х років. У вітчизняних істориків літератури немає однозначної думки про те, що спричинило наприкінці 20-х такий інтерес до Конрадової прози: одночасно переклади його першого роману «Олмейрова примха» видали харківська «Книгоспілка» та одеське видавництво, вийшли друком «Аванпост прогресу», «Кінець неволі», «Тайфун» та інші твори. Звичайно, може йтися про запізніле відкриття незнаного досі співвітчизника – адже Теодору Юзефу Конраду Коженювському судилося з'явитися на світ на Житомирщині, у польській родині поблизу Бердичева. Свою роль мала загальна культурна атмосфера 1920-х: над політикою українізації вже нависла загрозлива тінь підозри владних структур, але всупереч тому в суспільній свідомості не згасало відлуння високих і трагічних змагань за українську свободу. Тож особиста доля Конрада, сина польського письменника Аполло Ко-женьовського, за прихильність до національно-визвольного руху засланою царською владою разом з дружиною і малим сином з Варшави до Вологди, рання смерть батьків, драматичний пошук майбутнім літератором свого життєвого й творчого шляху викликали у тогочасних Конрадових читачів безпосередню й заангажовану реакцію.

Перекладачі та науковці 1920-х активно розширювали для нового покоління українства горизонти європейської духовної спадщини. З відстані часу зрозуміло, що тогочасна інтерпретація творів Дж. Конрада, «третього світового шотландця» – Р. Л. Стівенсона, романтика наукового пошуку Г. Велса живила й на наших теренах енергію неоромантичного світогляду – складного комплексу переконань й творчих імпульсів, у якому модель діяльнісного життя, сповненого снаги відкриттів, виступала ідеалом, який вартий того, аби зберігати його всупереч мізерній, нищій, бездуховній реальності.

Проникливо окреслив контекст духовних конотацій «світу Конрада» видатний лінгвіст, перекладач і культуролог Михайло Калинович: «стільки марних зусиль, стільки знеможеного захвату, нездійснених мрій, непотрібних смертей – світ безвихідний і темний». Та й власне Конрадове слово, на яке посилався його український інтерпретатор, пророчо втілює для нас буттєвий і творчий вектор того цивілізаційного та культурного зламу, що розпочався на межі століть й незавершеним мав ось-ось обірватися: «Бувають в житті події, жести, погляди, що немов замикають жорстоко все минуле. Двигіт і гуркіт – наче грякнула брамою зрадницька рука долі за людиною. Іди й шукай собі іншого раю, нерозумного або мудрого. Хвилина німотного розпачу, – і знову повинно початися мандрування: болісне з'ясування фактів, гарячкове нагромадження ілюзій, оброблення нової ниви неправди в поті чола свого – щоб підтримати життя, зробити його стерпним, зробити його прекрасним, бо треба передати незайманою іншому поколінню сліпих мандрівників чарівну легенду про безсердечну країну, про обітовану землю, квітчасту і благословенну».

Деяким першовідкривачам Конрада в Україні 1920-х рр. тогочасна стратегія жорстокого переслідування інакомислячих таки закрила «браму», й не у метафоричному, а в прямому сенсі. Відтак актуалізований ними літературний спадок англійських і шотландських неоромантиків під тиском заідеологізованих механізмів впливу на індивідуальну та колективну свідомість опинився на маргінесах вітчизняного культурного процесу. Тільки в повоєнні роки, на

межі 1960-х, в умовах обережного передчуття так званої «відлиги», повертається відредагований П. Шарандаком передрук роману «Визволення» та оповідань, і лише на початку 1980-х з'являються нові переклади «Аванпосту прогресу» Олександра Мокровольського та одного з ключових Конрадових романів – «Лорд Джім» Людмили Гончар.

Якщо замислитися над довгими паузами, що розривали процес входження конрадів до вітчизняного «поля літератури», над їхніми причинами, згадується глибоке спостереження Майстра щодо зв'язку технології та культури. У формі розгорнутої метафори, близької кафкіанським візіям, Конрад висловив своє ставлення до детермінізму, найперше дарвіністського, а в ширшому сенсі – й детермінізму будь-якого іншого ґтибу. Митець представив структуру сучасного йому світу у вигляді велетенської в'язальної машини, що сама себе породила й запустила свій нескінченний процес «плетіння». Спроби вдосконалити механічне чудовисько таким чином, щоб машина змогла, приміром, вишивати, – марні, навіть якщо додати до її механізму якесь «небесне» мастило. Найбільш убивчою Конраду видавалася думка про нескінченність процесу того «плетіння», адже зловісна конструкція «зробила себе сама, створила себе без думки, без свідомості, без передчуття, без очей, без серця».

Наведений вище образ містить чимало смислів та асоціацій. Наразі ж доводиться визнати, що поки та Конрадова «машини» працює, триває процес нівеляції як колективної, так і індивідуальної свідомості. Так виникає звичка всіма способами витіснити з поля літератури так звану «важку» прозу, обтяжену метафізичним пошуком. Третя спроба повернення Джозефа Конрада в Україну відбулася 2011 року: у збірці його морських історій під назвою «Зроби або помри» упорядники В. Панченко та О. Купріян поєднали зразки давніх і сучасних перекладів, подали сучасну передмову й талановитий нарис М. Калиновича 1925 р. про життя й творчість автора. Однак у тогочасній присмерковій атмосфері заявлена в назві Конрадова максималістська теза «зроби або помри», схоже, мало кого зацікавила. Наразі ж, коли у черговий раз брама сучасної української історії з неймовірними випробуваннями й героїчними жертвами відкривається світові, гасло Конрадових мореплавців та енергія його творчого пошуку набирають особливого звучання та смислу.

Якщо часова відстань, що відділяє текст від читача, довші за сторіччя, останній потребує хай найзагальніших культурних орієнтирів. Природа європейського та американського неоромантизму, у контексті якого Дж. Конрад дебютував та формувався як митець, досі лишається питанням дискусійним: фахівці не доходять згоди, чи була то більш-менш цілісна ідейно-художня система, чи стильова тенденція, що її обумовлював здебільшого індивідуальний досвід і творчий темперамент митців. Існує, однак, виважена концепція теоретиків, згідно з якою неоромантизм – об'єднуюча назва різних романтичних течій і тенденцій у літературі та мистецтві кінця XIX – початку XX століття, підґрунтям яких є неприйняття тогочасної «прози життя», а напрямком мистецького пошуку – створення особливого художнього світу з «небуржуазним» героєм, що виступає (хоч і не завжди) носієм гуманістичних цінностей (Д. Наливайко). Такий підхід допомагає зрозуміти, яким чином об'єдналися в неоромантичному рухові особистості, різні за ідейними переконаннями, увиразнює тісні зв'язки неоромантиків із сучасними їм реалізмом, імпресіонізмом, натуралізмом, а зрештою, з модерністськими тенденціями. Тяжіння митців-неоромантиків до континууму сучасної їм перехідної доби спрямовувало їх найперше до перегляду засадничих принципів класичного романтизму: замість концептуального розриву між ідеалом і дійсністю, притаманних романтикам межі XVIII—XIX століть, нова генерація ставила за мету подолати непереборну опозицію між її складовими, зокрема, увиразнити в художніх моделях риси реального досвіду. У концепції героя неоромантиків початку XX століття, чи постає він у розмаїтті вимірів британського варіанта цієї течії (Стівенсон, Кіплінг, Конан Дойл, Хаггард та ін.), чи загублений у просторах фронтиру в американських неоромантичних творах, бачимо спроби подолати виклики історії та природи, могутнім зусиллям волі зробити сподіване – дійсним, за всяку ціну відкинути інертне живо-

тіння. Епістемологія неоромантизму в різних його національних версіях визначена екзистенційним модусом буття героя, а спосіб розгортання останнього маркований не тільки вибудовою авантюрних сюжетів чи межових ситуацій, які створюють чи загартовують суб'єктивне «я», а й інтенсивною саморефлексією персонажів, до якої автор достеменно залучає і читачів.

Провідний філософський мотив Конрадової прози – утвердження й розкриття процесу самовизначення особистості, передусім у духовному, моральному сенсі. Кредо автора, яким він випробовував і своїх героїв, вимогливе: «Кожний крок – учинок, за який неминуче доводиться відповідати, й марні сльози, скрегіт зубовний і жалкування слабкого, який мучиться, охоплений страхом, коли опиниться перед наслідками своїх власних дій». Такий жорсткий моральний імператив поділяли з Джозефом Конрадом чимало його сучасників, незалежно від того, будували вони мости чи руйнували їх, відкривали загублені світи чи застерігали від повернення до витоків історії. «Понад усе мене вражає ваша здатність занурити людське у неможливе і знизити (чи підняти?) неможливе до рівня людського», – писав Дж. Конраду Герберт Велс, і саме на ґрунті осмислення феномену людського вибудовується для читачів ХХІ століття зв'язок між Велсом, соціально ангажованим засновником філософської фантастики нового типу, й Конрадом-мислителем, персонажі якого у своїх мандрівках також долають цивілізаційні виміри часу. Випадкова зустріч на борту пасажирського судна, що поверталася з Австралії в Англію, Конрада-мореплавця й майбутнього письменника Джона Голсуорсі перетворилася на довгу міцну дружбу. Двом майстрам психологічної прози, здається, було легше порозумітися, ніж соціалісту Велсу й метафізику Конраду, втім, рецепція творів один одного, здійснена Конрадом і Голсуорсі в різні часи й з різного приводу, свідчить про глибший первень творчого діалогу між ними. Так, Конрад у відомому есе про Джона Голсуорсі відзначав майстерність, з якою останній узагальнює, концептуалізує передмодерний стан інститутів Сім'ї, Суспільства та Мистецтва. Голсуорсі ж у статті про природу художньої творчості вдається до близької конрадівським натхненної романтичної метафори, коли порівнює життєвий досвід митця з вогненною лавою, що проривається крізь отвори у тонкому шарі буденної свідомості, тоді як мистецький талант надає тій розпеченій магмі форми літературних персонажів та інших мистецьких образів. І дотепер окреслений таким чином Голсуорсі принцип синтезу плинного, суб'єктивного та об'єктивного досвіду може бути конструктивним для рецепції Конрадових текстів.

Як свідчать доскіпливі біографи Конрада, коли той зійшов на сушу із корабельної палуби, літературний успіх дався йому нелегко. Втім, одномудців прозаїку не бракувало, й ідеться не лише про прихильників неоромантичних образів та концептів або про авторитетного й доскіпливого в артистичних питаннях Генрі Джеймса. Вектори Конрадового пошуку, як найкращим чином утілити авторську «віру в декілька простих істин», визначав також досвід Гі де Мопасана і Золя, Гюстава Флобера, Івана Тургенєва. Модерністська генерація письменників та критиків початку 1920-х поставилася до індивідуального стилю Конрада по-різному: серед блумсберійців найбільше розуміння його прози виявила В. Вулф, тоді як Е.М. Форстер висловився про неї двозначно. Між тим саме з роману Форстера «Подорож до Індії», який вийшов друком у рік смерті Джозефа Конрада, можна вести відлік функціонування в літературі доби модернізму своєрідного конрадівського культурного коду, позначеного синтезом фактичного й фікційного, історичного й міфологічного, індивідуального й універсального.

Досвід Конрада у створенні поліфонічної психологічної прози з яскраво вираженою філософською тенденцією вважали плідним для себе багато письменників ХХ ст., серед яких американці В. Фолкнер, Е. Гемінгвей, Р.П. Воррен, австралієць П. Вайт, канадець М. Лаурі. Відлуння експериментів Конрада з особливим героєм у інокультурно-му просторі, з відтворенням екзистенційних конфліктів, полівалентною фокалізацією зображуваних подій активно впливали на англійський роман середини і другої половини ХХ ст., найперше на прозу Г. Гріна та його послідовників – Н. Льюїса, Дж. Ле Карре та багатьох інших. Авторські стратегії Конрада безперечно зазнають трансформацій у постмодерністському дискурсі, але й на цьому новому

виткові літератури його досвід незмінно нагадуватиме про себе. Так, у Нобелівській промові 1976 р., американський прозаїк Сол Беллоу відзначив, що саме Конрадове вміння відбирати фундаментальні, сутнісні життєві факти, його здатність апелювати «до тієї частки нашого «я», яка є даром, а не результатом набутого – до вміння захоплюватися й дивуватися, до жалю й співчуття, до прихованого почуття єдності з усім суцим...» мало вирішальний вплив на його, Беллоу, авторський стиль.

Для оцінки векторів світової рецепції Конрадової прози на початку ХХІ століття стисло означимо тенденції розвитку наукового конрадознавства, адже в сучасних умовах воно вагомо й активно впливає на визначення місця того чи іншого автора в культурному полі, а відтак – і на видавничі й академічні стратегії. До прикладу нагадаємо, що за життя письменника факт включення в 1902 р. тексту його роману «Лорд Джім» у список обов'язкового читання з курсу «Сучасний роман» у Єйльському університеті у США відіграв не меншу роль у визнанні Конрада в Британії, ніж відгуки англійських рецензентів.

У середині ХХ ст. конрадознавці передусім досліджували психологічні проблеми Конрадівих текстів, їх екзистенційну складову, а з розвитком структуралістських та пост-структуралістських теорій зосередилися на розкодуванні поліфонії прози автора. З утвердженням постколоніальної критики наприкінці 1970-х доробок Джозефа Конрада опинився у фокусі тотальної деконструкції: у ньому відчитували відкритий чи імпліцитно присутній імперський, колоніальний дискурс, ба навіть расистські та тендерні упередження та стереотипи. Подібна тенденція подекуди зберігається й дотепер, але на зміну їй, якщо судити з матеріалів недавніх міжнародних конференцій, приходить більш виважений підхід. У розмаїтті дискусій з приводу різних аспектів прози автора на початку ХХІ століття все сильніше відчувається поворот до культурних студій, до ведення, звісно, з відстані нашого часу, культурного діалогу з текстами, які беззаперечно підтвердили свою когерентність сучасному розумінню глобальних – природних, соціальних та політичних – ка-таклізмів, небезпечних культурних конфліктів. Приводів для повернення до Джозефа Конрада чимало. Події 11 вересня 2001 р. відразу актуалізували в медіа інтерпретацію Конрадом проблем тероризму в його пізніх романах «Таємний агент» та «Очима Заходу». Численні локальні збройні конфлікти, які загрожують цілим континентам, викликають паралелі з реаліями роману Конрада «Ностромо». Не припиняються дискусії навколо проблематики повісті «Серце п'їтьми», що створила невичерпний ресурс інтертексту для десятків художніх творів, написаних останнім часом в Африці, Індії, Північній та Південній Америках, Австралії тощо. Як влучно зауважили редактори наукової антології «Конрад у ХХІ столітті. Сучасні підходи й критичні оцінки» К. Каплан, П. Ланселот Марільос та А. Вайт, мотиви прози Конрада знедавна стали не тільки змістом сучасних медійних заголовків, але й предметом наших нічних кошмарів. Принаймні, для світової читацької спільноти – це імпульс задуматися над тим, що дозволяє читати його тексти не лише в історичній, а й у сучасній перспективі.

* * *

Три твори даного зібрання репрезентують доробок Джозефа Конрада різних періодів творчості, різних жанрів, але водночас демонструють певну цілісність естетичних принципів і художніх прийомів.

Перший роман Конрада – «Олмейрова примха» (1895) – одна з найбільш продуманих книжок автора. Конрад працював над нею довго: не розлучався із рукописом під час плавань у південних морях, подорожуючи Європою, працював над нею навіть під час короткої поїздки 1893 р. до дядька й опікуна Тадеуша Бобровського, у Казимирівці на Україні. Саме в цьому тексті формувалися художні ідеї, що стали згодом провідними у Конрадівому творчому спадкові, й тому зараз у невеликому творі відчитуємо набагато більше, ніж ескіз початківця. Не

дивно, що у передмові до новітніх перевидань роману на початку ХХІ ст. Надін Гордімер, відзначена у 1991 році Нобелівською премією з літератури, зауважує: «Проза Конрада ставить питання, пошук відповідей на які триває все життя».

Задум «Олмейрової примхи» заснований на особистих враженнях письменника від подорожей на початку своєї морської біографії. Бажання передати те, що бачив і пережив, – одне з ключових у формуванні Конрадового стилю. Ще в процесі роботи над твором Конрад осмислює культурний контекст, в якому мала з'явитися його книга. Важлива роль в цьому належить авторським передмовам до власних текстів, започаткована ж така практика була саме «Олмейровою примхою». В ній прозаїк досить різко зреагував на думку критика Аліси Мейнел: літературна леді зневажливо відгукнулася про намагання деяких авторів привернути увагу до дивних, «нецивілізованих» людей та їхніх мандрів та пригод серед екзотичних пейзажів. Конрад же наголошував на схожості конфліктів «там і тут», на глибинних зв'язках людського досвіду на теренах, давно обжитих літературою, й тих, які ще невідомі широкому читачеві. Людські серця, за його словами, повсюдно перебувають під тягарем дарів небес: вчаться долати прокляття фактичного досвіду й надихатися мрією, шукають мудрості й пожинають гіркі плоди шаленства. Відкрити ж антропологічний, у сучасній нам термінології, вимір світу, за Конрадом, можна, лише дотримуючись абсолютної правди життя, захоплюючи вона або неприкрашена у своїй марності.

Елементи авантюрного сюжету в «Олмейровій примсі» очевидні, як і деякі інші традиційні для неоромантиків композиційні та стильові прийоми. Розгорнута експозиція окреслює стильову домінанту всього тексту – контрастне зіткнення людини й зовнішнього світу. Каспар Олмейр віддається спогадам на веранді своєї нової, але вже заторкнутої руйнацією оселі, звідки споглядає сповнену руху й звуків картину літнього вечора на Борнео. Гра сонячних променів, які розливають «сяюче золото по воді Пантаї», спонукає Олмейра до думок про інше золото, «якого він не знайшов, яке накопичили інші – звісно, нечесним шляхом, – і золото, яке він все ще мав намір накопичити чесними справами – для себе та Ніни». Так, уже перший імпресіоністичний пейзаж імплікує марні сподівання й невтоленні пристрасті протагоніста, а його окремі деталі – плин води у Пантаї як символ часу, образ дерева, що ним грають хвилі, як аналог людської долі, – провіщають драматичний конфлікт.

Протагоніст «Олмейрової примхи» несхожий на «кон-радівського героя», навколо історії якого сфокусована більшість майбутніх творів Конрада. Персонаж, сформований особистим досвідом морської служби капітана Конрада Коженювського, – це зазвичай небалакучий, стриманий, але вольовий та цілеспрямований чоловік, непересічні риси та таємниці минулого якого розкриватиме та чи інша межева ситуація. В «Олмейровій примсі» подібні особистості присутні на маргінесах твору: це давній покровитель Олмейра Том Лінгард та почасти – син раджі Дейн, у якого закохується дочка головного героя Ніна.

Утім, дивак і невдаха Олмейр теж постав звідти – з морських мандрів Конрада островами Малайського архіпелагу. В автобіографічному нарисі «Особисті записи» (1912) є маленький епізод про торговця з Яви, Шарля Олмейра. Ієн Уотт, один із найвідоміших англійських конрадознавців, коментуючи цей запис, влучно назвав прототип Олмейра «незвичним поєднанням мрійника та недотепа». Транспонований у текст роману, Олмейр змінив ім'я та національність і примножив енергію на шляху до само-реалізації. Син скромного службовця ботанічного саду на Яві, голландець Каспар Олмейр з легким серцем і ще легшим гаманцем, озброєний знанням англійської мови та арифметики, вирушив колись підкорювати світ, упевнений у своєму успіху. Він якнайкраще втілює історію маленької людини, захопленої коловоротом колоніальної лихоманки, яка приречена програти у суперництві із вправнішими хижакками. Однак, на відміну від свого оточення на Борнео, Каспар Олмейр не розлучається із мрією про кращу, гідну долю – якщо не для нього самого, то для його улюбленої дочки Ніни.

Психологічна драма героя – передусім драма його батьківських почуттів, але крах його кар'єри закономірний. Причини поразки Олмейра автор убачає не лите у зовнішніх обставинах, яких той не зміг подолати, але в його індивідуальному моральному досвіді. Люди та події з минулого Олмейра – яскраві й по-своєму непересічні особистості. Такими є його перший господар, голландець Вік, легендарний у колоніальному просторі «король моря» Том Лінгард та його прийомна дочка, у майбутньому – дружина Олмейра. На шляху Олмейра постають або звичайнісінькі авантюристи, або натури сильні, вітаїстичні, що живуть за визначеним для себе моральним законом і не здатні ані змінити себе, ані оцінити інших. Олмейр почав зі спроби підлаштуватись під модель існування останніх, однак заїжджі торговці чи комерсанти з його самбірського оточення безпомилково відчувають його внутрішню слабкість і користуються нею. Так чинить і Лінгард, видаючи за нього, хай із великим посагом, свою названу дочку, знайдену ним колись на борту малайського піратського судна. Слабкість Олмейра відчуває його дружина і, всупереч нормам східної моралі, не підкоряється чоловікові, а постійно бунтує проти нього. Слабкістю батька користуються його улюблениця Ніна та її коханий Дейн. Парадоксальним чином слабкодухий та наївний невдаха Олмейр переймає від своїх опонентів і супротивників передовсім прагнення до могутності та влади. Колись голландські та англійські колоніальні торговці без проблем вели в Самбірі свої справи. Антагонізм між цими конкурентами зростав, але мрія Олмейра – скористатись їхнім розбратом і розбудувати власну торгівлю – не справдилася. Для всіх великий дім Олмейра, побудований задля ведення великих торговельних операцій, – примха, помилка або й безумство (folly).

Художній простір вигаданого Конрадом Самбіра позначений історичними деталями різного плану. Так, Дейн, син впливового раджі, який не підкорився завойовникам, символізує спротив місцевого населення поневолювачам, але цей порив поодиноких сміливців не матиме успіху. Образ Дейна досить умовний, однак авторська симпатія до туземного принца очевидна.

Образ дочки Олмейра Ніни складніший. Її захоплення Дейном мотивоване не лише імпульсами підсвідомого, як це іноді представляють прихильники психоаналізу. Спалах її пристрасті обумовлений її попереднім життєвим досвідом. Олмейр, заради своєї мрії про спільне щасливе життя з нею в Європі, розлучив дівчинку з матір'ю, відправив її до Сінгапура, де її мали виховувати як «білу» спадкоємицю неіснуючого багатства, а насправді принижували. Повернення Ніни до Самбіру, здавалося, зміцнило зв'язок між нею й батьком, про що свідчить емоційна реакція дівчини на зухвальство голландських офіцерів під час їх візиту до Олмейрової господи. Однак Ніна усвідомлює марність батькових сподівань – її життєвий вибір означає повернення до того світу, з якого її намагалися вилучити. Трагічним парадоксом залишається очевидна схожість рис батька і дочки: Ніна, зрештою, має шанс повторити «Олмейрову примху» – спробу моделювати своє життя за власними стандартами, незважаючи на об'єктивні обставини. Закохана дівчина наївно вірить у свою спроможність перетворити інший, незнаний нею світ Дейна, не усвідомлює реальних можливостей і тим самим уподібнює свою долю батькових.

На зміну першій пейзажній панoramі, сповненій динаміки, приходить інший образ Самбіру: «м'яка чорна твань, під рівною блискучою поверхнею якої приховані лихоманка, гнилизна й зло». Символічний простір Самбіру закладає основу того поєднання занепаду й духовного застою, який пізніше Конрад відтворюватиме на прикладах Конго («Аванпост прогресу»; «Серце п'тьми») та Патюзану («Лорд Джім»). Це перша спроба Конрада-неоромантика розвінчати міф про первісну природну ідилію екзотичних країв, чому він приділятиме увагу й надалі.

Художній час роману представлений сугестивно: локальний сюжет розгортається упродовж класичних трьох днів, а ретроспекції хоч і розмивають біографічний час, але не надто порушують його лінійність. Саме у численних відступах у минуле реалізується аналітична функція Конрадового психологізму. Композиційні прийоми такого типу Девід Хігдон класифікував як «бар'єрний час», через особливу насиченість їх драматичними змінами та напру-

женим очікуванням невідомого. Поки Олмейр чекає свого компаньйона Дейна, перед читачем умотивовано вимальовується перспектива його остаточної поразки, адже рішення Ніни втекти з Дейном остаточно позбавляє протагоніста морального стимулу до життя.

Образ автора в першому творі Конрада близький до традиційного всезнаючого оповідача. Авторський коментар при тому вельми лаконічний – скупі ремарки достатньо виразно свідчать про позицію наратора: він далекий від морального релятивізму, керується почуттям обов'язку, не має расових упереджень. Однак поява в «Олмейровій примсі» інших точок зору вже створює для читача поле вибору власної позиції.

Оповідання «Аванпост прогресу» (1896) теж належить до раннього періоду творчості автора. В останню декаду XIX століття в усіх європейських літературах відбувалося відродження мистецького та читацького інтересу до малих форм прози. Для британського культурного контексту таке оновлення оповідання й новели було знаковим явищем: після тривалого домінування роману в літературі що вікторіанського, що раннього едвардіанського періоду ця тенденція, серед інших імпульсів до зміни жанрових пріоритетів, свідчила про зростання естетичного запиту на суб'єктивні форми відтворення дійсності, що закономірно є визначальними для малої прози. Стосовно англійського культурного контексту, в зростанні інтересу до новелістичних форм можна вбачати сигнал про певне розхитування коду британського ізоляціонізму від континентальних впливів, адже у Західній Європі, зокрема у Франції, відродження новели на той час уже активно тривало. Досвід французьких майстрів цього жанру – Флобера, Золя та Мопассана – багато важив для Конрада-початківця. Практика інших неоромантиків – майстрів власне колоніальної теми Кіплінга, Хагарда, А. Конан Дойла так само могла впливати на ранні твори Конрада-новеліста.

«Аванпост прогресу» увійшов до збірки Дж. Конрада «Розповіді про неспокій» (1898), яка об'єднала п'ять оповідань досить різної тематики. Втім єдність задуму очевидна – метафорична назва циклу найкращим чином означувала домінанту авторського ставлення до життя. Настрій авторського морального спротиву нищій реальності втілений саме в «Аванпості прогресу», в якому автор вперше відтворив свої враження від подорожі до Бельгійського Конго 1890—1891 років.

Побачене й пережите в Африці фіксує щоденник Конрада, коментарі в листах, зокрема й такий: «Уся гіркота, що її я відчував у ті дні, весь той незбагнений подив від того, що я побачив, увесь гнів від тої замаскованої під філантропію брехні, ожили в мені, поки я писав». «Аванпост прогресу» – своєрідний ескіз мотивів пізнішої повісті автора «Серце п'тьми», навколо якої і зараз не припиняється критична й читацька полеміка. Без врахування образу колоніального Конго в «Аванпості прогресу» навряд чи можна вповні розкрити смисли тієї найвідомішої Конрадової притчі. До того ж, рання новела драматично увиразнює той глибинний переворот, що його пережив Конрад під час подорожі до Африки. Видатний американський конрадо-знавець Здіслав Найдер вважав пережите автором розчарування у системі колоніалізму абсолютним і незворотним, а визнання Конрадом руйнівної ролі європейської цивілізації в житті колонізованих народів – однією з причин кардинальної зміни світогляду автора на початку нового століття.

Між тим є підстави вважати художній потенціал «Аванпосту прогресу» недооціненим. Серед знаних критиків Конрадової прози Альбер Герар називав його «цікавою невдачею» серед ранніх новел, зокрема й через звернення до концепту всезнаючого наратора в структурі оповіді. Справді, в цьому творі ефект поліфонії та іронізації менш витончений. Однак гра характеристик подій та людей, яку демонструє анонімний оповідач, увиразнює гіркоту й гнів, що її викликає повсякденна колізія на одному із так званих «форпостів прогресу» на березі величної ріки Конго.

Побіжна згадка про смерть попереднього «директора» станції, з фактом якої стикаються нові торгові агенти, бельгійці Кайер та Карлье, пророкує подальший розвиток подій. Позірно

стримані й іронічно-поблажливі характеристики новоприбулих службовців, які опановують новий простір, тримаючись за руки, мов діти, насправді перейняті гірким авторським сарказмом. Обидвоє білих наділені відповідальними повноваженнями: один – директор, інший – його заступник. Колишні службовець і офіцер, якими б не були мотиви їхньої колоніальної авантюри, постійно демонструють неспроможність зберігати хоч видимість приналежності до цивілізації, яку вони за визначенням вважають вищою за рівень колонізованого племені, що проживає поблизу й від якого залежать їхні життя та безпека. Доброту й лояльність африканців, що працюють на станції, простодушну наївність їхнього вождя Гобіле вони сприймають як знак слабкості й покори. Нездатні дотримуватись порядку, ліниві та безініціативні Кайєр та Карльє не мають самостійної думки, але, дізнавшись зі старих газет та книжок про святість своєї «просвітницької місії», переймаються ще більшим самозамилуванням.

Присутність на станції Маколи, «цінного» для торговельної компанії чорного управителя та посередника, що воліє називати себе Генрі Прайсом, обертається для «носіїв прогресу» крахом: вони не витримують спокуси. За їхню мовчазну згоду не втручатися у продаж Маколою работоргівцям частини африканського племені за партію слонової кістки вони заплатають фізичною й психологічною деградацією. Моральне падіння функціонерів колоніальної торгівлі стане тією сюжетною пружиною, яка доведе їх до зіткнення й самознищення. Тільки страх перед неминучим покаранням, а не каяття, спонукає Кайєра до самогубства.

У передмові до «Розповідей про неспокій» автор напрямки звертався до своїх читачів, щоб наголосити на своєму розумінні завдань літератури – «об'єднати людей на основі їхнього усвідомлення спільної долі». Демаскуючи в «Аванпості прогресу» людські вади, автор не провадить демаркаційних ліній між расами та культурами, адже Мако-ла – такий самий расист і цинічний маніпулятор іншими, як і його зайти білі господарі. Безжальна бездушність боротьби в колоніальному просторі як за торгіву вигоду, так і за виживання, не зустрічає морального спротиву ні з боку Маколи, ані бельгійців, а регулятори соціальної відповідальності перед законом не спрацьовують в умовах відтвореного Конрадом протистояння цивілізаційних моделей. Згодом Конрад ускладнюватиме в творах колоніальної тематики і психологічні характеристики учасників конфлікту, і форми авторського діалогу з читачем. Однак і в ранній прозі ми відчитуємо ті етичні й мистецькі пріоритети, які автор задекларував у передмові до роману «Негр з “Нарциса”», своєрідному творчому маніфесті письменника: «мистецтво <> це звернення однієї особистості до нескінченності досвіду інших заради того, щоб наділити відтворені події моральним почуттям і так передати емоційну атмосферу часу й місця».

Повість Дж. Конрада «Кінець неволі» (1902) знайомить читачів з особливим первнем його прози, який умовно можна назвати «епосом капітанів». У більшості текстів, пов'язаних зі змалюванням морських подорожей, Конрад розвивав мотив «морського братерства». За влучним спостереженням польського письменника Стефана Жеромського, «розкидане по всіх морях земної кулі морське товариство, по суті було вітчизною Джозефа Конрада». Тож він характеризує ту спільноту, яка справила формуючий вплив на його власну свідомість, зусібіч, і постійно шукає в ній риси того стоїчного морального кодексу, який обстоював. Автор прагне максимальної об'єктивності, тому він чесний з читачем, коли зриває маски з тих, хто лише прикидається належним до тієї спільноти. У більшості текстів цього плану саме капітани перебирають на себе основну увагу автора та читачів – чи вони свідки та наратори, як Марлоу, чи суб'єкти гострих конфліктів, як Мак-Вір у «Тайфуні» та Еллістоун у «Негрі з “Нарциса”», чи персонажі, що опиняються у складній системі професійних і особистісних колізій, як капітан Уолей з «Кінця неволі».

Автор уводить читача в історію Уоллея, коли він перебуває в злагоді зі світом і з самим собою. Навряд чи його можна вважати щасливим, адже кохана дружина померла, єдина дочка Айві виросла, одружилася й живе далеко від нього, в Австралії. Однак Уоллей ще повний сил, має підстави питатися своїм минулим мореплавця (на його честь названо острів та морську

протоку в Південних морях), і вправна команда на його власному судні «Красуня» працює, як злагоджений механізм, як годинник, за яким Уоллей постійно звіряє ритм свого життя. Капітан ніколи не займався комерцією, його судно каботажне, тільки перевозить вантажі та пасажирів, отже совість його незаплямована компромісами. Подібно до Каспара Олмейра, Конрад випробовує свого Уоллея батьківською любов'ю: заради благополуччя Айві та онуків той зважився віддати найдорожче – продав свій корабель. Проста життєва колізія дозволяє Конраду об'єднати в повісті романтичне та прозаїчне, високе та низьке. У момент кардинального життєвого повороту Уоллею відкривається панорама південного портового міста, яке він пам'ятає невеликим рибальським поселенням, розбудові якого він прислужився. Тепер місто прикрашають вишукані колоніальні особняки, хоч поруч тягнуться квартали занедбаних халуп, а в морському відомстві процвітають хабарництво і безлад. Доля закидає Уоллея на нове місце служби. Подальша скрута дочки спонукає його погодитися на контракт із пройдисвітом Массі й стати співвласником та шкіпером на старому пароплаві «Софала». Компаньйонство з високочнем, якому «Софала» дісталася за виграні в лотерею гроші, обертається для Уоллея новими втратами, моральними та фізичними. Команда «Со-фали» – збіговисько негідників і п'яниць, Массі вимагає від нього грошей, шантажує розривом контракту. Між тим Уоллей сліпне, і якби не вірний серанг-малаєць, він ніколи не витримав би цієї неволі упродовж трьох років.

Серед інших творів Конрада, написаних на межі століть, конфлікт повісті «Кінець неволі» викликає асоціації із колізіями роману «Лорд Джім», адже в його основі відчуваємо той же глибинний фаталізм, з яким споглядає Конрад життєві та духовні процеси не лише своїх героїв, а й цілого цивілізаційного зламу. Схоже складається примхлива доля персонажів обох творів, і хоч поруч із протагоністами постають не лише покидьки роду людського, а й мудрі порадики й помічники (Марлоу і Штейн для Джіма, колишній морський офіцер, голландець Ван-Вік і слуга-серанг – для Уоллея), катастрофізм неухильно нарастає, і трагічна розв'язка неминуха. Гюбрис як передпорогова форма стихійних процесів ще піддається аналітиці: Конрад і в одному, й в іншому тексті звертався до свідчення про ситуацію з боку різних учасників конфлікту. Однак система руйнівних подій, ірраціональних і раціональних мотивацій вже запущена, і дія, як коментує подібні процеси Ганна Арендт, яким би не був її зміст і спрямованість, має внутрішню тенденцію розривати всі обмеження й порушувати всі кордони. Фінал «Кінця неволі» пришвидшений саме такою конструкцією художніх подій. Ірраціональний стан Массі, одержимого черговою візією «правильного числа» для виграву в манільській лотереї, провокує його до махінації з магнітами, що мають відхилити «Софалу» від безпечного курсу, завдати судну шкоди й принести йому, Массі, чималий куш страховки за корабель. Виснажений морально й фізично, Уоллей втім віднаходить у безвихідній ситуації свій шлях: смерть разом із потопаючим кораблем як свідому спокуту в традиціях морських ритуалів минулого. В образі сліпого капітана Уоллея, скутого своїм батьківським обов'язком й почуттям професійної честі, нерідко прочитують біблійний образ Самсона – в кайданах, осліпленого філістимлянами, але все одно нескореного.

«Визволення. Роман мілін» (1920) – один з останніх романів Конрада і перший великий твір, написаний ним після закінчення Першої світової війни. Ідея повернутися до історії Тома Лінгарда не полишала Конрада від початку його письменницької праці: він не раз згадував про намір завершити «трилогію Лінгарда», однак інші задуми та видавничі плани тому заважали. У «Визволенні» автор повернувся до морського роману, підсиливши у структурі риси романтичної оповіді (англ. *romance*), інтерес читацької публіки до якої зміцнів у міжвоєнний період як в англійській, так і в американській прозі. Сюжетні колізії «Визволення» позначені відтінком ностальгії за минулим морської професії, коли море як шлях, сфера праці та зв'язки, як терен випробування формувало таких непересічних особистостей, як капітан бригау «Блискавка». Лінгард – умілий практик, спроможний долати будь-які виклики стихій, бо ставиться до свого корабля як до живої істоти. Його комерційна діяльність дає прибуток, адже з

ним – беззастережно віддана йому команда, його стосунки з місцевим населенням засновані на довірі й взаємній повазі сторін, про що свідчить, зокрема, лінія його відносин із вождем Беларабом, і навіть конкуренти й заздрісники не в змозі поставити під сумнів його авторитет.

Лінгард – ідеальний герой для романтичних пригод та несподіванок, що розгортатимуться у вже знайомому читачам Конрада колоніальному просторі Малайського архіпелагу. Однак історичний час дії, крім алюзій на реальні колізії так званої «китайської війни» 1859—1860-х рр., має й інший вимір, опосередковано відсилаючи до реалій Першої світової війни. Актуалізується притаманний Конраду автобіографічний чинник, на що вказує посвята американському послу в Австрії Фредеріку Куртланду: «на згадку про визволення розгублених мандрівників, що опинилися під владою великого світового шторму року 1914». Саме Ф. Куртланд допоміг Конраду, який із усією родиною у серпні 1914 р. гостював у Польщі, в умовах початку бойових дій повернутися до Англії. Філософсько-історичний контекст «Визволення» набагато ширший за події, пов'язані з порятунком яхти містера Треверса чи визволення принца Гассіма та принцеси Імади. Як сучасник світової катастрофи, Конрад усвідомлював, що минула війна глибоко вразила колективну пам'ять та історичну свідомість, й тому всі механізми, що пов'язують минуле й теперішнє, потребують переосмислення. Конрад на цей раз не пише спеціальної передмови до роману, однак авторську точку зору представляє на першій же сторінці, й прочитуються в ній не лише коментарі до реалій відносин Сходу та Заходу, а уроки недавнього історичного минулого. Уводина присвячена не герою, як годилося б класичному романтичному твору, а середовищу, природному (як і в Британії – це земля і море) та соціальному, тим заохочуючи читачів до подальшого зіставлення історичних катаклізмів у Європі та на островах Малайського архіпелагу. Конрад створює тут власне другу посвяту: народу островів, який упродовж довгих літ мужньо боровся за свою свободу з чотирма націями – іспанцями, португальцями, голландцями та англійцями, зазнав неминучої поразки, однак «зберіг любов до волі, відданість своїм ватажкам, послідовність у приязні та ненависті, зокрема й до тих, хто силою меча та кропила відняв у них землю та воду». У таких же романтичних параметрах автор характеризуватиме Тома Лінгарда – «сміливого мандрівника, відданого своїм пориванням, людину високого розуму й чистого серця...», якому належить здійснити типовий для конрадівського персонажа екзистенційний вибір.

Конфлікт «Визволення» завдячує сюжетною таємницею випадку – значущому чинникові неоромантичної поетики. Випадок увів у життя капітана Тома Лінгарда двох молодих людей із князівства Ваджо – брата і сестру, принца і принцесу, яких він врятував від неминучої загибелі. Друга зустріч з Гассімом та Імадою не випадкова – втративши законну владу на своєму острові, молоді люди звертаються по допомогу до єдиного надійного друга, якого мають – до капітана-чужинця, який не може зрадити. І відмовити їм герой дійсно не здатен: «саме життя закликала його втрутитися, і найбільше значення в тому мала мовчазна, тотальна довіра цих людей». Підготовка визволення Ваджо від узурпатора потребує часу, зусиль і дотримання таємниці. Тут і відбувається нашарування іншої інтриги на колізію глибокого, морально значущого вибору й вчинків Лінгарда – навпроти місця таємних зустрічей і перемовин заради визволення на замуленій міліні надовго застрягає яхта мандрівників Треверсів.

Ще Андрій Ніковський – автор першої української передмови до «Визволення» й редактор українського перекладу 1929 р. іронізував з приводу, як йому здавалося, химерного бажання Конрада назвати історію капітана Лінгарда «романом мілин». Насправді, і в першому компоненті назви («визволення»), і в другому (роман мілин) маємо приклад двоїстості неоромантичної образності, ба навіть амбівалентності, близької модерністським принципам образотворення. Англійська назва твору (the rescue) може означати і визволення, й порятунок. Професійна вправність Лінгарда зможе зняти яхту Треверсів з мілини, його досвід допоможе визволити містера Треверса з полону, але чи порятує це учасників драматичних перипетій? Невелика затримка в часі загрожує успіху довгої і складної операції, задуманої для відновлення

прав вигнанців із Ваджо – Гассіма та Імади. Ніякий екстремальний досвід не змінить соціальних, расових та особистих упереджень професійного дипломата Треверса стосовно Лінгарда та його друзів і союзників, яких він вважає авантюристами та дикунами. Зустріч з Томом Лінгардом, за законами романтичної історії, дає шанс місіс Треверс позбутися тієї моделі життя, яку вона зневажає, й врятувати себе від заскнілого існування під маскою вічної нудьги. Треба визнати, що до «Визволення» Конрад ніколи так відкрито не аналізував психології європейської жінки новітнього часу, начебто готової, як місіс Треверс, прийняти нову реальність. Сучасні нам критики цього роману порівнюють героїню «Визволення» із жіночими образами Д. Г. Лоуренса, втім, аж ніяк не на користь Едіт Треверс. Однак представники владної вертикалі – до речі, не лише колонізатори, але й колонізовані – воліють рухатися звичним фарватером і не міняти курсу свого життя.

Отже, назва твору відповідає світогляду пізнього Конрада: не станеться ані визволення, ані порятунку, зокрема й для Конрадового останнього героя – Тома Лінгарда. Катастрофічний фінал «визволення» Гассіма та Імади провокує у читача ХХІ століття чимало питань. На відміну від композиційних рішень «Кінця неволі», природа трагізму в задумі «Визволення» представлена в іншому ключі. Категорія гюбріса, згадана вище, функціонує в параметрах не високої трагедії, а романтичного твору. В історії загибелі старого капітана Уоллея невідворотний тиск руйнівних стихійних процесів, які не піддаються контролю розуму, сили, мудрості, витримки, – не зміг знищити людське, як писав про це Конрад Г. Велс, адже в загибелі «Софали» та її капітана людське занурюється у неможливе, але й неможливе піднімається до рівня людського. Тому й читаємо «Кінець неволі» як притчу, із відповідними знаками-символами, навіть біблійними.

Катастрофізм фіналу у «Визволенні» залишає Лінгарда живим та неушкодженим, ба навіть вільним. Порівнюючи ескізи згадки про нього в ранніх творах – в «Олмейровій примсі» чи «Вигнанцеві з островів», – читач усвідомлює, що в ретроспективі цього образу у «Визволенні» Конрад тим чи іншим чином нагадував не лише про перемоги, а й про травми романтичної юності персонажа. Втім, реконструкція романтичної оповіді у «Визволенні», в контексті власне модерністичного переосмислення цього прозового жанру, не допускає суто катарсичних ефектів. Автору й читачеві доводиться вдовольнитися трагічною іронією.

Тим самим «Визволення», крім ностальгії за морською романтикою, за надзвичайними пригодами та почуттями, вочевидь підтверджує релевантність відтвореного в ньому світу для новітнього часу. Поширюється цей висновок і на інші твори, представлені на розсуд читача. Незалежно від того, чи поділяємо ми конрадівські фаталістичні висновки про розрив між цивілізацією та культурою, чи довіряємо тим його персонажам, які є речниками авторської філософії, чи дослухаємося до скепсису їхніх антагоністів, тексти видатного англійського прозаїка залишаються з нами, а отже, розпочатий століття тому діалог з ним має підстави тривати.

Наталія Жлуктенко

Олмейрова примха. Історія східної річки

Пам'яті Т. Б.

Роман

Розділ І

– Каспаре! Макан!

Знайомий верескливий голос одірвав Олмейра від приємних мрій про пишне майбутнє й вернув до неприємного сучасного. Осоружний голос. Багато років чув він його, і з кожним роком зростала в ньому огида. Та дарма! Незабаром усьому прийде край.

Переміг незадоволення й не звернув уваги на поклик. Сперся ліктями на бильця веранди й утупив очі у величезну річку, що байдуже котила прудкі хвилі у нього перед очима. Любив дивитись на Пантаї, надто коли заходило сонце, кидаючи на неї жмуття золотого проміння. Може, тому, що часто думав про золото. А золота йому не пощастило придбати; золото, здебільше кривдою, придбали інші; золота ж він хотів чесно здобути для себе і для Ніни. Поринув у мрії про могутність та багатство, далеко від цього берега, де прожив стільки років і забув навіть тяготи праці, наперед смакуючи велику нагороду. Вони житимуть в Європі – він та його дочка, багаті й усіма шановані.

Ніхто й не згадає про мішану кров дочки, споглядаючи її дивовижну вроду й знаючи про його незліченні скарги. Дивлячись на її тріумф, він і сам помолодшає та забуде двадцять п'ять років ненастанних тяжких змагань на цьому березі, де завжди почував себе в'язнем. І все це близько, аби лише здобути багатство. Та хай тільки Дейн повернеться! А він мусить незабаром вернутися у своїх же інтересах, бо і йому припаде дешиця. Правда, спізнився на тиждень. Та, можливо, буде сьогодні увечері.

Так думав Олмейр, стоячи на веранді свого нового й уже зруйнованого будинку – остання його недоля – і дивлячись на широку річку. Та не золотилася вона сьогодні, бо вся набутніла від дощів, і він споглядав байдужим оком, як каламутні хвилі несли спорохнявілі стовбури, гілки та цілі, вивернуті з корінням дерева, сердито булькаючи й переливаючись поміж листя.

Одне дерево зачепилось біля похилого берега, саме проти будинку, й Олмейр, одірвавшись од думок, почав стежити за ним, трохи зацікавлений. Дерево повільно гойдалося на місці, тоді як навколо нього шумувала спінена вода, потім звільнилось і знову попливло вниз течією, поволі перекидаючись та підкидаючи вгору довге оголене гілля, ніби простягаючи до неба руки з німою скаргою на непотрібну жорстокість та насильство річки. Олмейрова зацікавленість долею дерева враз зросла. Він перехилився, стежачи, чи не зачепиться воно на міліні нижче. Дерево не зачепилося. Тоді одкинувся назад, думаючи, що тепер аж до самого моря воно плистиме вільно, і він позаздрив мертвій деревині, яка вже видавалася маленькою прямою, зникаючи в сутінку, що все темнішав. Деревина вже зникла з очей, а він думав, чи далеко вона впливе в море? На південь чи на північ винесе її течія? Певно, на південь, аж до Целебесу, можливо, до Макассару.

Макассар! Швидка Олмейрова уява випередила дерево в його гаданій мандрівці, а спогади вернулися щось років за двадцять назад, і він побачив одягненого в біле молодого, стрункого, соромливого Олмейра, побачив, як він зсідає з голландського поштового човна на вкритий порохом макассарський берег здобувати щастя-долі у старого Гедіга. Знаменна це була подія – початок нового життя для нього. Олмейрів батько, службовець ботанічного саду в Бітенцоргу, залюбки пустив сина працювати до такої фірми, як у старого Гедіга. Сам молодий Олмейр теж був не від того, щоб залишити нездорові береги Яви та мізерні статки батьківського бунгало, де цілими днями батько нарікав на глупоту садівників-тубільців, а мати, з глибини свого фотеля, оплакувала пишноту Амстердама звідки вона так далеко заїхала, та шкодувала, що втратила своє становище дочки цигарового купця.

Олмейр залишив рідну оселю з легким серцем та легким гаманцем. Добре розмовляючи англійською мовою та дужий в арифметиці, готовий був здобути весь світ, і на мить не припускаючи сумнівів, що його не здобуде.

І тепер, через двадцять років, стоячи тут у духоті борнейського вечора з почуттям солодкого суму, Олмейр згадував високі прохолодні Гедігові комори з довгими рівними шерегами скриньок джину та сувоями манчестерської мануфактури; величезні двері, що відчинялися зовсім нечутно; тьмяне освітлення, таке приємне після блиску сонцем осяяних вулиць; маленьке огорожене місце поміж стосів краму, де китайці-клерки, чепурні, стримані, з сумними очима, мовчки, шпарко писали поміж гуркоту та гармидеру, що здіймався од роботи, коли гуртки робітників котили барила та переносили скриньки, співаючи монотонної пісні, яка кінчалася безнадійним зойком. Зверху, просто величезних дверей, огорожено було більше місця, добре освітленого. Гамір праці приглушувала тут просторінь, і навколо вставав лише дзенькіт срібних гульденів, що інші, так само стримані, китайці рахували й складали купками під доглядом містера Вінка, скарбника, духа-охоронця цього місця й правої руки господареві.

На цьому освітленому місці сидів за своїм столом і Олмейр, недалеко зелених, пофарбованих маленьких дверей, де стояв завжди малаєць у червоному поясі та тюрбані, держачи в руці маленький мотузок, що звисав зверху, й, наче машина, вправним рухом то попускав його вгору, то смикав униз. Цей мотузок прив'язано було до величезного віяла по той бік зелених дверей у так званому особистому кабінеті, де сидів на троні сам господар – старий Гедіг, приймаючи галасливих одвідувачів. Часом маленькі двері відчиняли, і крізь синювату імлу тютюнового диму видно було довгий стіл, застановлений різноманітними пляшками й високими глеками на воду. Галасливі люди лежали в зручних очеретяних фотелях, а господар виглядав крізь одчинені двері й, тримаючись за ручку, щось конфіденційно бурмотів Вінкові: може, посилав якогось грізного наказу вниз у комору, або, угледівши нерішучого чужинця, вітав його дружнім окликом: «Здорові, капітане! Здалека приїхали? З Балі, так? Привезли кістку? Мені саме треба кістки. Треба всього, що ви привезли. Ха-ха-ха! Заходьте!» – і під бурю вигуків тяг чужинця до кабінету. Двері зачинялися, і навколо знов лунав звичайний гамір – пісня робітників, гуркіт барил, рип швидких пер, а над усім панував мелодійний дзенькіт срібних грошей, що безупинним потоком точився крізь жовті пальці уважних китайців.

У ті часи в Макассарі пишно буяло життя й комерція. До цього міста на острові збиралися всі непосидючі, у кого не бракувало відваги. Звідси виряджали шхуни на австралійський берег, опосідали Малайський архіпелаг, шукаючи грошей та пригод. Відважні, одчайдушні, меткі в справах, не від того, щоб при потребі встряти до бійки з піратами, яких багато тоді було на тих берегах; здобувачі грошей мали звичай збиратися тут у порту, щоб поладнати комерційні свої справи та погуляти. Голландські купці називали цих людей англійськими гендльрами. Дехто з них були справжні джентльмени, що мали певну насолоду з такого життя, більшість морці. З-поміж них усіх визнаним королем був Том Лінгард, він, кого всі малайці, чесні й безчесні, мирні рибалки й одчайдушні горлорізи, звали Раджа Лаут – Морський Король.

Олмейр почув про нього, не пробувши ще й трьох день у Макассарі. Почув про його дивовижні справи, про його кохання, про одчайдушні бійки з піратами Сулу, романтичне оповідання про дитину-дівчинку, яку переможець Лінгард знайшов у піратському прау, коли, після довгого бою, взяв на абордаж судно, викинувши екіпаж за борт. Усі знали, що цю дівчинку він прийняв за свою, дав освіту в якомусь із явських монастирів і, завжди говорячи про неї, називав її «моя дочка». Він заприсяг, що віддасть її за білого й залишить їй усі свої гроші. «А у капітана Лінгарда сила грошей, – урочисто сказав містер Вінк, схиливши набік голову. – Силенна сила грошей – більше, ніж у Гедіга. – Потім, помовчавши саме стільки, щоб дати слухачам отямитись од дива, після такого неймовірного повідомлення, пошепки додав: – Знаєте, він винайшов річку».

Правда, він винайшов річку. Цей факт ставив старого Лінгарда понад усіма морцями-авантюристами, що вели справи з Гедігом, п'ючи шампан, граючи та виспівуючи галасливих пісень удень і залицяючись до дівчат-полукровок на широких верандах готелю «Сен-да» ввечері. Цією річкою, що вхід до неї лише сам він знав, Лінгард возив манчестерську ману-

фактуру, бронзові гонги, рушніці та порох. Його бриг «Блискавка», яким він сам керував при такій okazії, зникав тихенько з рейду вночі, тоді як його товариші міцно спали по нічній пиятиці. Лінгард лише після того виходив на палубу, коли бачив, як вони, упившись, валилися під стіл, тоді як на нього питво не робило найменшого впливу. Чимало було охочих простежити за ним та знайти цю країну, багату на гутаперчу, індійський очерет, перлові мушлі, пташині гнізда, віск та гуму. Але маленька «Блискавка» могла випередити кожний корабель у цих морях. Декотрі з цікавих порозбивалися на мілинах та коралових рифах і, втративши все, ледве врятували життя із жахливої пастки цього сонячною усмішкою осяяного моря. Інші зневірилися. А зелені лагідні острови багато років ховали вхід до обітованої землі, держачи таємницю з жорстокою лагідністю тропічної вдачі. Тим часом Лінгард їздив туди й сюди в свої таємні та відомі всім експедиції, зробившись героєм в очах Олмейрових одчайдушністю своїх пригод та неймовірно великими прибутками. Він видався якимсь казковим велетнем юнакові, коли вперше прийшов до комори, пробуркотівши: «Як ся маєте?» – Вінкові та привітавши Гедіга, господаря, галасливим: «Здоров, старий пірате! Живий іще?» – як вступ до якоїсь торговельної умови, що мала відбутися за маленькими зеленими дверима. Часто увечері, коли в порожній крамниці панувала вже тиша, Олмейр, збираючи папери, щоб разом з Вінком іти до його домівки, де він оселився, спiniaвся, прислухаючись до гармидеру палкої суперечки в особистому кабінеті господаревому. Він чув глухе монотонне буркотіння Гедігове та галасливі заперечення Лінгардові – двох псів, що гризлися за маслак, – та Олмейрові вчувалася тут суперечка титанів – змагання богів.

Щось через рік, часто здибуючися з Олмейром у комерційних справах, Лінгард якось раптом, і як на стороннього спостерігача, несподівано, відчув приязнь до молодого людини. Пізно увечері вихваляв його на всі боки своєму товаришеві за чаркою вина в готелі «Сенда», а вранці здивував Вінка, повідомивши, що бере «цього молодика за корабельного прикажчика, капітанового клерка, так би мовити, щоб відав усією писаниною». Гедіг згодився.

Олмейр, з властивим юнакові прагненням шукати щастя-долі, теж був не від того й, спавши невеличке своє добро, вирушив у довгу мандрівку на «Блискавці», бо старий морець мав звичку заїздити майже до кожного острівця на Архіпелазі. Минали місяці, й приязнь Лінгардова до юнака, здавалося, зростала. Часто походжаючи разом з Олмейром по палубі, коли легенький нічний вітрець, насичений пахучими випарами островів, гнав злегка бриг уперед під лагідним зоряним небом, одкрив старий морець свою душу захопленому юнакові. Розповів про своє минуле життя; про небезпеки, яких щасливо уник; про величезні свої прибутки та про нові торговельні комбінації, які дадуть у майбутньому ще більший зиск. Згадував не раз про свою дочку, що дитиною знайшов у піратському прау, й говорив про неї з дивним почуттям батьківської ніжності. «Вона мусить бути вже великою дівчиною тепер, – говорив він звичайно. – Це вже чотири роки, як я її не бачив. І хай мене чортяка вхопить, коли я оце не мав на думці заїхати в цю подорож до Сурабаї». Завжди після таких розмов, ідучи до своєї каюти, він бурмотів: «Треба щось зробити, неодмінно треба». Не раз дивував він Олмейра тим, що підійде бувало раптом до нього, прочистить горлянку могутнім «гм!», ніби щось збираючись сказати, а тоді враз одвернеться й одійде до борту, де й стане, схилившись мовчки на облавок, і стоїть нерухомо цілими годинами, стежачи, як море спалахує фосфоричними іскрами, лижучи боки корабля. І саме напередодні прибуття до Сурабаї пощастило капітанові довести до кінця свої спроби щось сказати. Прочистивши горлянку, він почав говорити. Сказав, що хоче, аби Олмейр одружився з його приймачкою. «І не говоріть мені, що одмовляєтесь тому, що ви білий! – гукнув він зненацька, не давши часу здивованому юнакові й слова вимовити. – І не кажіть мені такого! Ніхто й не побачить, якого кольору шкіра вашої жінки. Для цього занадто багато в нас доларів! І, майте на увазі, їх буде ще більше, заким я помру. Будуть мільйони, Каспаре! Мільйони, я кажу! І все це для неї і для вас, якщо ви з нею одружитесь».

Засліплений несподіваною пропозицією, Олмейр хвилину вагався, не говорячи й слова. Обдарований багатого уявою, в одну коротку мить він побачив, ніби в промені сліпучого світла, блискучі купки гульденів і збагнув усі можливості, що дає багатство. Пошана, безтурботне ледаче існування, яке, він почував, дуже до вподоби йому, – власні кораблі, власні крамниці, власна торгівля (старий Лінгард не житиме вічно) і, нарешті, як пишний вінець усьому, в далекому майбутньому маячило, немов зачарований палац, видиво – велика оселя в Амстердамі, цьому раю на землі, як звик він про нього мріяти, а в пишній оселі він сам, король поміж усіма, яким зроблять його Лінгардові гроші, бавитиме там час, поміж розкошів і блиску. Другий бік справи – шлюб з дівчиною-малайкою, цією спадщиною піратського прау, – лише дав йому легеньке почуття ніяковості, сорому білої людини. Правда, вона чотири роки виховувалась у монастирі... Кінець кінцем, може, йому пощастить, і вона помре. Йому завжди щастило, а гроші всемогутні. Отож не варто сушити голову цим. У нього ворухнулась невиразна думка, як усунути її якось та кудись геть із свого пишного майбутнього. Дуже легко улаштуватися з малайською жінкою, зрештою невільницею, як здавалося це східному розуму Олмейра.

В монастир чи ще деінде. З церемоніями чи без них.

Олмейр підвів голову й глянув у стурбоване обличчя морцеві.

– Я, звичайно, зроблю, як ви хочете, капітане Лінгарде.

– Зови мене батьком, сину. А вона згодиться, – мовив зворушений старий авантюрист. – Хоч я не припускав якось, що ти одмовишся. Май на увазі, Каспаре, я завжди знаю, що роблю. Але й ти не в тім'я битий.

Олмейр добре пам'ятав той вечір – вигляд капітанів, інтонацію його слів, враження, яке вони зробили на нього, власні його міркування. Пам'ятав вузьку скісну палубу брига, мовчазний сонний берег, чорний оксамит морської поверхні, з золотою по ньому смугою, яку кидав, сходячи, місяць. Він пам'ятав усе це, а також згадав почуття божевільної радості, що охопило його, коли він подумав, яке щастя пливе йому до рук. Він не був дурнем тоді, не був ним і тепер. Обставини склалися проти нього, фортуна зрадила, але надія ще залишилась.

Затремтів у нічній прохолоді й ураз спостеріг густу темряву, що після заходу сонця огорнула річку, заховавши обриси протилежного берега. Лише відблиск із багаття, яке горіло за парканом садиби раджі, танцював на кострубатих стовбурах дерев навколо та кидав жарко-червоні плями на річку, якою пливли зламані дерева, поспішаючи крізь непроглядний морок до моря. Олмейр невиразно пригадував, що кілька разів його кликала жінка. Певно, обідати. Та людина, що в заграві нових надій дивиться на руїну свого минулого, не може відчувати голоду, хай навіть для неї зварено вже рис. Хоч час додому: робиться пізно.

Обережно ступив на розхитані дошки, простуючи до сходів. Злякана шумом ящірка з жалісним скрекотом зашаруділа в траві на березі. Олмейр обережно зійшов сходами, тепер уже цілком вернувшись до реального життя потребою стежити за тим, щоб не впасти на нерівну землю, вкриту камінням, трухлявими дошками та наполовину перепиляними колодами, наверганими в неймовірному безладді. Ідучи до будинку, де жив, до своєї «старої хати», як він називав його, зненацька вчув плюскіт десь у темряві на річці. Спинився на стежці, прислухаючись, вражений тим, що хтось може плисти річкою в таку пізню годину, та ще й у повинь. Уже виразно чув плюскіт весел, тиху розмову й важкий віддих веслових, що змагалися з прудкою течією, держачись берега, де він стояв. Вони пливли дуже близько, та важко було щось роздивитися крізь густі зарості кущів.

– Певно, араби, – пробурмотів сам собі Олмейр, пронизуючи очима густу темряву. – Що їм тут треба? Мабуть, в якихось справах Абдула, хай йому лиха година!

Човен надійшов ще ближче.

– Гей, люди! – гукнув Олмейр.

Голоси завмерли, але весла працювали так завзято, як і раніш. Тоді затремтіли кущі просто нього, й тишу ночі порушив стукіт весел у кочетах. Човен саме минав кущі, й Олмейр ледве міг роздивитися над берегом обриси чоловічої голови й плечей.

– Це ти, Абдуло? – невпевнено спитав Олмейр.

Поважний голос одповів:

– Туан Олмейр мовить до приятеля. Арабів тут нема.

Серце Олмейрові скинулось од радощів.

– Дейне! – вигукнув він. – Нарешті! Нарешті! І вдень, і вночі чекав я на тебе. Майже втратив надію, що ти вернешся.

– Ніщо не могло мене спинити вернутися сюди, – відповів той майже жорстоко. – Навіть смерть, – пошепки додав він сам до себе.

– Це мова приятеля і дуже добра мова, – щиро сказав Олмейр. – Але ти дуже далеко. Причалуй до берега й звели своїм людям варити рис у моїй садибі, поки ми з тобою поговоримо в хаті.

На ці запросини не було відповіді.

– Що таке? – занепокоєно спитав Олмейр. – Сподіваюся, бригові нічого не сталося?

– Бриг там, де ніхто з оранг-бленда не може покласти рук на нього, – відповів Дейн з виразом суму в голосі, чого Олмейр не спостеріг у своєму хвилюванні.

– Добре, – мовив Олмейр, – але де ж решта твоїх людей? Я бачу лише двох з тобою.

– Слухай, туане Олмейре, – промовив Дейн. – Завтра сонце побачить мене в твоїй оселі, й тоді ми поговоримо. Тепер я мушу їхати до раджі.

– До раджі? Чому? Що ти хочеш од Лакамби?

– Туане, завтра ми говоритимемо як приятелі. Я мушу бачити Лакамбу сьогодні.

– Дейне, ти не залишиш мене тепер, коли все зроблено? – нерішуче запитав Олмейр.

– Хіба я не вернувся? Але спочатку я мушу бачити Лакамбу задля твого й свого добра.

Невиразні обриси голови раптом зникли. Рука загребного випустила куш, і він зі свистом вирівнявся, обдавши Олмейра дощем каламутної води, тоді як він нахилився вперед, намагаючись щось роздивитися.

За коротку мить човен опинивсь у смузі світла, що лилось од великого багаття з протилежного берега. Чітко вирізьбилися постаті двох людей, схилених над веслами, та третього на кормі, який вимахував стерновим веслом. Голову йому вкривав величезний круглий бриль, немов фантастичний гриб велетенського розміру.

Олмейр стежив за човном, поки той переплив смугу світла. За якусь хвилину до нього долинув із-за річки гомін голосів. Він бачив смолоскипи з запалених гілок, що люди витягли з багаття, й на мить угледів огорожу, біля якої вони товпились. Тоді вони, певно, увійшли за огорожу, бо смолоскипи зникли, а багаття знов кидало від себе лише тьмяний мерехтливий відблиск.

Олмейр великими кроками попростував додому, замислений і занепокоєний. Він не міг припустити, що гру ведеться нечесно. Це абсурд. І Дейн, і Лакам-ба – обоє дуже зацікавлені в успіху його справи. Чесність для малайців – дурниця, але навіть малайці мають досить тям, щоб зрозуміти свої власні інтереси. Все буде добре – мусить бути добре. Тут він побачив, що стоїть біля сходів на веранду свого будинку. З того місця, де стояв, бачив обидва рукави річки. Головне річище Пантаї заховала суцільна темрява, бо багаття біля садиби раджі вже згасло; але коліно Самбір-річки він бачив, і очі його могли простежити довгу низку малайських хат, що купчились понад берегом, і то тут, то там крізь бамбукові їхні стіни блимало тьмяне світло, а на містку, який будували через річку, горіли димні смолоскипи. Ще далі, де острів кінчався невисоким рогом над малайськими хатками, стриміла темна маса будівель.

Міцно збудований на твердому ґрунті, яскраво освітлений ясними білими вогниками ламп, стояв будинок та комори Абдула-бін-Селіма, найбагатшого торговця Самбіру. Це видо-

вище викликало зненависть у Олмейра, й він загрозився кулаком до будівель, що, виразно говорячи про статки, ніби згорда глузували з власної його неволі.

Повагом зійшов сходами до будинку.

Посеред веранди стояв круглий стіл. Парафінова лампа без дашка яскраво освітлювала три внутрішні боки веранди. Четвертий одкритий бік виходив на річку. Поміж кострубятих стовпів, що підпирали високу покрівлю, висів розідраний плетений параван. Стелі не було, й яскраве світло лампи переходило вгору в сутінок, який губивсь у темряві поміж кроков. Передню стінку поділяли надвоє двері, закриті червоним запиналом. Вони вели до головного передпокою. До цього передпокою, що мав у задній стінці вихід до двору та до кухні, виходила жіноча кімната. В одній із бокових стінок веранди були двері. Наполовину зниклий надпис «Контора Лінгарда з Т-вом» ще можна було прочитати на брудних дверях, які мали такий вигляд, ніби їх дуже давно ніхто не відчиняв. Близько другої бокової стіни поставлено було крісло-гойдалку, а біля столу і далі на веранді чотири дерев'яні крісла, що стояли якось сумно односторонь, ніби соромлячись убогого свого оточення. В одному кутку лежала купа мап, а над ними висів старий гамак. У другому кутку спав, скрутившись у безформну купу, малаєць, з повитою червоним перкалем головою. Це був один із невольників у Олмейровій господі, «мої люди», як звик він їх називати. Навколо лампи кружляли в дикім танку численні нічні метелики під натхненну музику силенної сили москитів. Під покрівлею з пальмового листя бігали по бантинах ящірки, ніжно скрекочучи. Прикута до одного з стовпів веранди мавпа, що заховалася на ніч під стріху, виглянула зі свого схову й посміхнулася Олмейрові, почепившись за бамбукову жердину під покрівлею й сипонувши на занедбаний стіл цілий дощ порошу й трухи з сухого листя. Підлога була нерівна, з силою зів'ялих рослин та сухої землі, розкиданої навколо. Вражала страшенна нечепурність і занехаяність. Величезні червоні плями на підлозі та стінах говорили про те, що тут ненастанно жував хтось бетель, випльовуючи куди попало сік. Легенький вітрець ворухив розідраний параван, несучи з лісу за річкою ледве чутні нездорові пахощі гнилих квітів.

Під важкими кроками Олмейровими зарипіла підлога веранди. Малаєць у кутку ворухнувся неспокійно, щось незрозуміле промимривши. Позад завішених дверей вчулося легке шарудіння, і ніжний голос спитав малайською мовою:

– Це ви, тату?

– Так, Ніно. Я голодний. Хіба вже всі сплять?

Олмейр говорив весело і з задовolenним виглядом сів у крісло біля столу. Із-за завішених дверей вийшла Ніна Олмейр разом із старою малайкою, що принесла повну таріль риби та рису, глек води й півпляшки вина. Дбайливо поставивши перед господарем надтріснуту шклянку та поклавши олив'яну ложку, вона тихо вийшла. Ніна стала біля столу, одною рукою злегка спираючись на край, а другу спустивши вздовж тіла. Обличчя повернула до темряви зовні, крізь яку її замріяні очі, здавалося, бачили якесь видовище, що викликало в неї вираз нетерплячого чекання. Вона була висока на зріст, як на полукровку. Мала гарний батьків профіль, який трохи відмінювала, надаючи більшої сили, масивна нижня частина обличчя, одержана в спадщину від предків по матері – піратів Сулу. Твердо окреслені вуста, злегка розтулені, показували блискучу білу смужку зубів, надаючи відтінку лютости й виразу нетерплячого чекання на її обличчі. В гарних чорних очах сяяла ніжність і лагідність, властива малайським жінкам, а крізь них проглядав проблиск думки розвиненого інтелекту. Вона стояла тут, уся в білому, гнучка, струнка, замріяна. Широко розплющені очі дивилися нерухомо, мов бачачи щось, невидиме іншим очам. Низьке, але широке чоло облямовувала блискуча маса пишного чорного волосся, що важкими хвилями падало на плечі, й на їхньому тлі блідо-оливкове обличчя видавалося ще блідішим по контрасту з вугляно-чорним його кольором.

Олмейр жадібно допався до рису, але, проковтнувши кілька ложок, спинивсь і, держачи ложку в руці, з цікавістю поглянув на дочку.

– Чи ти чула, Ніно, як з півгодини тому тут проходив човен? – спитав він.

Дівчина скинула на нього швидкий погляд і, відійшовши далі від світла, стала спиною до столу.

– Ні, – повільно відказала вона.

– Тут був човен. Нарешті! Сам Дейн, але він поїхав до Лакамби. Я це знаю, бо він мені сказав. Я розмовляв з ним, та він не міг зайти сюди сьогодні. Сказав, прийде завтра.

Проковтнувши ще ложку рису, говорив далі:

– Я майже щасливий сьогодні, Ніно. Вже бачу початок тієї довгої дороги, що виведе нас із миршавого цього багна. Незабаром подамося геть звідси. Я і ти, моя люба дівчинко, а тоді...

Підвівшись од столу, він спинився, зосереджено дивлячись просто себе, мов роздивляючись чарівне якесь видовище.

– А тоді, – провадив він, – ми будемо щасливі, ти і я. Житимем у багатстві й шані далеко звідси й забудемо це життя, всі зусилля і все лихо!

Він наблизився до дочки й ласкаво погладив рукою її волосся.

– Не варто звирятися на малайців, – додав він, – але мушу визнати, що цей Дейн – справжній джентльмен. Справжній джентльмен, – повторив він.

– Ви прохали його прийти сюди, тату? – спитала, не дивлячись на нього, Ніна.

– Звичайно. Ми виїдемо завтра, – мовив радісно Олмейр. – Не варто гаяти часу. Ти рада, моє мале дівчатко?

Вона була заввишки з нього, та Олмейр любив згадувати часи її дитинства, коли вони обоє бачили весь світ одне в одному.

– Я рада, – промовила вона дуже тихо.

– Звичайно, – жваво провадив Олмейр, – ти й не уявляєш, що це таке. Сам я не був у Європі, але часто чув, як моя мати оповідала про неї, й, здається, знаю все. Ми провадитимем... е... е... розкішне життя. Побачиш сама.

І знов стояв він мовчки біля дочки, дивлячись на чарівне своє марево. Потім загрозився кулаком сонному селищу.

– Начувайся, друже Абдуло! – гукнув він. – Побачимо, хто з нас ухопить щастя в руки.

Тоді поглянув на річку й спокійно зауважив:

– Знов буде буря. Та дарма! Ніякий грім мене сьогодні не розбудить. Цього я певний. На добраніч, моє дівчатко! – пошепки сказав він, пестливо цілуючи її у щок. – Сьогодні ти ще не видаєшся щасливою, та завтра у тебе буде радісне личко. Так?

Ніна мовчки слухала батька. Обличчя її було нерухоме, напівзаплющені очі ще дивились у темряву, що тепер ніби заворушилася. Важкі грозові хмари повзли із-за пагорків, змітаючи зорі та проковтнувши небо, ліс і річку, залили все темрявою, яку, здавалося, можна було відчувати дотиком. Легенький вітрець завмер, але далекий гуркіт грому та бліде полум'я блискавки застерігали, що наближається буря. Зітхнувши, дівчина повернулася до столу.

Олмейр лежав уже в гамаку, мало не заснувши.

– Візьми лампу, Ніно, – сонно пробурмотів він. – Тут повнісінько москітів. Іди спати, доню!

Та Ніна, винісши лампу, знову вернулася на веранду й стала біля билець, обхопивши руками стовп і жадібно вдивляючись на Пантаї. І стоячи нерухомо у гнітючій тиші тропічної ночі, щоразу, як спалахувала блискавка, вона бачила ліс понад обома берегами річки, бачила, як згиналися додолу дерева під лютим подихом бурі, що все наближалася. Вгорі річка клеотіла білою піною, а чорні хмари, кублячись химерними силуетами, бігли низько над розгойданими деревами. Навколо неї була ще тиша, та вона чула, як віє, наближаючися, вітер і січе зливою хвилі збуреної річки. Гроза все наближалася, гуркаючи громом та спалахуючи яскравими блискавками, і після сліпучого їхнього світла ще чорнішою здавалася ніч. Нарешті, вітер налетів на низовину річки. Під дужими його поривами затремтів будинок, а дощ залопотів

по покрівлі з пальмового листу. Гуркіт грому не вгавав, а блискавки, не згасаючи й на мить, освітлювали розбурхану річку, що несла колоди та величезні дерева, зламані якоюсь лютою немилосердною силою.

Нічна гроза не турбувала батька, й він міцно спав, забувши свої надії, своє лихо, своїх друзів та недругів. А дочка стояла нерухомо, жадібно вдивляючись занепокоєними очима на широку річку при світлі блискавок.

Розділ II

Коли, піддаючись раптовому бажанню Лінгардовому, Олмейр згодивсь одружитися з малайською дівчиною, ніхто й не знав, що цікава молода монастирська вихованка в той день, коли втратила всіх родичів та знайшла собі білого батька, зятю билася нарівні з усіма на борту піратського прау й лише тому не кинулась у воду, як зробили це нечисленні недобитки їхні, що була тяжко поранена в ногу. І там на палубі, під купою мертвих тіл та тих, що конали, знайшов її старий Лінгард та переніс на борт «Блискавки», а тоді малайське судно запалили й пустили за течією. Вона була при пам'яті і в тиші тропічного вечора, тиші, що заступила гармидер бою, стежила очима, як, жахаючи вогнем та димом, упливало в сутінок єдине на світі, дороге її серцеві. Вона лежала нерухомо, й поки дбайливі руки перев'язували їй рану, мовчки дивилася на погребне багаття відважних людей, якими так захоплювалась і так добре їм допомагала в бійці з грізним Раджою Лаутом.

Легкий вечірній бриз посував бриг на південь, а величезна пливуча пожежа все меншала та меншала, поки стала мерехтливою плямою на обрії, немовби там зійшла зоря. Далі й ця пляма заховалася, лише густе накриття диму відбивало коротку мить невидиме полум'я, а тоді все зникло.

Дівчина розуміла, що разом з огорненим полум'ям кораблем зникло й старе її життя. Тепер вона буде невідомою десь у далекій країні, поміж чужих людей, у невідомому їй, можливо, жакливому оточенні. Маючи чотирнадцять років віку, вона розуміла своє становище й зробила висновок, єдиний можливий для малайської дівчини, що рано доходить пори під тропічним сонцем та свідомо своєї принади, бо не раз чула, як із захопленням розмовляли про неї молоді сміливі вояки з батькового екіпажу. Невідоме майбутнє лякало її, проте вона чекала його зі спокоєм, властивим її народові. Вважала навіть його природним. Хіба вона не дочка вояки, переможеного в бійці, і хіба не по праву належить тепер переможцеві-раджі? Навіть помітна дбайливість грізного старого раджі виникла, на її думку, від захоплення його полонянкою. Це викликало у неї пиху й полегшило на мить свідомість гіркого свого лиха. Можливо, якби вона знала про високі мури, спокійні садки та мовчазних черниць Самарангського монастиря, куди вела її доля, – вона краще воліла б смерть, бо ненавиділа насильство й боялась його. Вона бачила в уяві інше, звичайне для малайської дівчини життя – тяжка праця та палке кохання, інтриги, золоті прикраси, брудна домашня робота й отой величезний таємний вплив, що є одним з нечисленних привілеїв напівдикого жіноцтва. Та її доля, яку держав у твердих руках старий морський вовк, з якоїсь незрозумілої примхи його серця, уготувала їй дивне і, як на її думку, жакливе життя. Вона все перетерпіла – і примус, і вчення, й нову віру – зі спокійною покірністю, що приховувала її зненависть та огиду до нового життя. Вивчила дуже легко мову й зрозуміла трохи нову віру, якої добрі сестри навчали її, засвоївши з неї дуже легко лише забобони. Називала Лінгарда батьком і поводитися з ним ніжно й лагідно під час його коротких бурхливих одвідин, твердо переконана, що він – велика небезпечна сила, й дуже добре здобути його приязнь. А хіба він не був і тепер її господарем? І всі ці довгі чотири роки вона плекала в серці надію сподобатись йому й, кінець кінцем, стати йому за жінку, порадицю й керівницю.

Наказ Раджі Лаута розвіяв ці дівочі мрії про майбутнє, давши до Олмейрових рук форту, якої юнак так палко сподівався. Одягнена в ненависне європейське вбрання, тоді як на ній зосереджувалась увага всього батавського громадянства, молода монастирська вихованка стояла перед вівтарем поруч з невідомим, незадоволеного вигляду білим чоловіком. Нелегко було й Олмейрові. Він відчував огиду й майже непереможне бажання втекти. Та тверезий розум і страх перед тестем, а також міркування про свій добробут удержали його від бешкету. Даючи присягу вірності перед вівтарем, він потай планував, як спекатись у, можливо, недалекому часі гарної малайки. А дівчина, досить затамивши з науки в монастирі, знала, що, згідно законів

білих людей, вона буде не невольницею Олмейрові, а його дружиною, й дала собі обіцянку поводитись із гідністю в новому своєму становищі.

Отже, коли «Блискавка», навантаживши матеріал на нову будівлю, залишила батавський порт, везучи молодих до незнаного Борнео, не було поміж них того кохання й щастя, яким старий Лінгард звик вихвалитися перед своїми приятелями на верандах різних готелів. Сам старий морець безумовно був щасливий. Він виконав свій обов'язок щодо дівчини. «Знаєте, я осиротив її», – не раз сумно говорив він, розмовляючи про власні свої справи з портовими п'яницями, як звик це робити. І вигуки похвали підпилої авди-торії ущерть сповнювали його просту душу почуттям гордоців і захвату. «Я зробив усе як слід», – була друга його увага і, згідно зі своїми принципами, він з гарячковою хапливістю будував комори та будинок на березі Пантаї-річки. Будинок для молодят, комори на крам для величезної торгівлі, що мав розпочати Олмейр, тоді як Лінгард цілком хотів присвятити себе якійсь таємничій справі, про яку говорив лише натяками, але зрозуміло було, що мовиться про золото та діаманти десь у глибині острова. Олмейр теж нетерпеливився. Якби він знав, що чекає на нього, то, певне, не дивився б такими жадібними, повними сподіванки очима на Лінгардову експедицію. Він стояв, стежачи, поки останній човен зник за кривиною річки, а тоді повернувся і глянув на гарненький, наче лялечка, будинок та на величезні комори, ретельно збудовані цілою армією китайських теслів, на новий причал, біля якого скупчилися торговельні човни, й відчув пиху, так ніби весь світ належав йому.

Та світ треба було ще здобувати і здобувати не так легко, як йому це здавалося. Незабаром він побачив, що не до вподоби йому цей западок, де старий Лін-гард та власна його, Олмейрова, слаба воля оселили його поміж безчесних інтриг та лютого змагання за торгівлю. Річку опосіли араби, збудувавши торговельний пост у Самбірі й, торгуючи, були панами становища та не терпіли конкурентів. Лінгардові не пощастило в першій його експедиції, й він поїхав знов, витративши всі прибутки з Олмейрової торгівлі на таємничу свою мандрівку. Олмейр змагався з труднощами свого становища, не маючи ні приятеля, ні радника, лише протекцію старого раджі, попередника Лакамбового, яку той дарував йому заради Лінгарда. Сам Лакамба жив тоді як приватна особа на рисовій плантації за сім миль униз понад річкою, вживаючи весь свій вплив, щоб допомогти ворогам білої людини, роблячи змови проти старого раджі й Олмейра, які завжди виразно показували, що йому відомі найбільші їхні таємниці. Він удавав з себе приятеля, і не раз можна було побачити на Олмейровій веранді ставну його постать у зеленому тюрбані та золотом гаптованім жакеті, що саяв у перших лавах гурту родовитих малайців, які приходили привітати Лінгарда з щасливим поворотом із нетрів острова. Його «селям» завжди був привітний, а потиск руки щирий, коли він вітав старого торговця. Та невеличкі його очі вбирали в себе кожну дрібничку, а вертаючись з цих одвідин, він хитро, задоволено посміхавсь і держав довгі наради з Саїдом Абдулою, своїм приятелем та співником, головою арабської торговельної спільноти, людиною з великими статками та великим впливом на острові.

Усі в селищі знали, що одвідини Лакамбою Ол-мейрової оселі не обмежувалися лише самими офіційними відвідинами. Часто, в місячні ночі, запізнені рибалки із Самбіру бачили, як з вузького рукава річки біля задвір'я оселі білої людини випливав маленький човен, і самотній весляр обережно їхав униз річкою, ховаючись у чорні тіні, що кидав берег. Подію цю, відповідно аргументувавши, аж до пізньої ночі обговорювали біля вечірніх багать з цинізмом малайського простолюдина до свого аристократа та зі злою радістю щодо родинного лиха оранг-блен-да – ненависного голландця. Олмейр усе ще змагався затято, але з певною лагідністю, і це позбавляло його успіху в боротьбі з упертими безпринципними людьми, якими були його супротивники араби. Торгівля у великих коморах занепала, та й самі комори розвалювалися на цурпалля. Банкір Лінгардів Гедіг із Макассару збанкрутував, і весь капітал, що лежав у нього, пропав. Прибуток од торгівлі останніх років з'їли Лінгардові невдалі експедиції. Сам Лінгард був десь у глибу острова – можливо, вже й помер, бо не подавав звістки про

себе. Олмейр залишився сам у безнадійно скрутному становищі, маючи єдину втіху – маленьку дочку, що народилася за два роки по одруженні, а тепер дійшла шести років віку. Дружина його почала ставитися до нього з презирством, яке виявляла злісною мовчанкою, часом вибухаючи потоком дикої лайки. Він відчував, що вона ненавидить його, і в ревнивому її погляді, яким вона стежила за ним, коли він був із дитиною, спостерігав цю зненависть. Вона ревнувала, бачачи, що дівчинка віддає перевагу батькові, і Олмейр не почувався безпечно в одній оселі з жінкою. А тим часом вона спалила меблі й подрала гарні запинала в незрозумілій зненависті до всіх ознак цивілізації. Зляканий цим вибухом дикої вдачі, Олмейр мовчки надумував, як спекатись жінки. Він зважував усе, навіть убивство, та, як усі кволі вдачею люди, нічого не насмілювався зробити й лише щодня чекав Лінгардового повороту з новинами про успіх справи. Той, справді, вернувся, але хворий, зістарівшись, тінь старого Лінгарда з гарячковим огнем у згаслих очах, майже єдиний живий з цілої численної експедиції. Та, нарешті, йому пощастило. В руках його були незчисленні скарби. Але він потребував грошей, щоб зробити правдою мрію про казкове щастя. А тут збанкрутував Гедіг! Олмейр нашкрябав усе, що міг, та старий чоловік хотів більше. Якщо Олмейр не має грошей, він поїде до Сінгапуру, навіть до Європи, хоч насамперед до Сінгапуру, і він візьме з собою маленьку Ніну. Дитину треба як слід виховувати. Він має приятелів у Сінгапурі, що дбатимуть про дівчинку й дадуть їй належну освіту. Все буде гаразд, і дівчинка, на яку старий морець, здавалося, переніс усю любов, що почував колись до її матері, буде найбагатшою жінкою на сході, навіть у цілому світі! Так вигукував старий Лангард, міряючи веранду широкими кроками та пахаючи цигаркою, обідраний, з розкуйовдженим волоссям ентузіаст. А Олмейр сидів, зібгавшись, на матах та з жахом думав, що доведеться розлучитися з єдиною любов'ю йому істотою. Та з ще більшим жахом уявляв сцену з жінкою, дикою тигрицею, що захищає своє тигреня. Вона отруїть мене, думав бідолаха, добре знаючи цей легкий спосіб, яким розв'язують кінець кінцем малайці соціальні, політичні й родинні проблеми в своєму житті.

На велике диво Олмейрове, вона поставилася до новини досить спокійно, лише крадькома скинула очима на нього й на Лінгарда, не промовивши й слова. Проте це не завадило їй другого дня стрибнути в річку й поплисти за човном, яким Лінгард увозив дитину, що плакала на руках у няньки. Олмейр поїхав вельботом слідом за жінкою й витяг її за волосся з води, а вона плакала й так кляла, що мало небо не завалилося. Проплакавши два дні, знов вернулася до свого звичайного життя: жувати бетель та висиджувати байдикуючи ціліснінький день поміж жінок. Дуже швидко зістарілась після того й виходила зі своєї апатії, лише щоб зробити якусь образливу заувагу, коли випадково траплялося побачити чоловіка. Олмейр збудував їй хату на березі, де вона й оселилася самотньою. Лакамба припинив свої відвідини, бо згідно з волею Провидіння та завдяки маленькій ученій маніпуляції старий владар Самбіру віддав Богові душу. Замість його почав тепер царювати Лакамба, якому в пригоді стали його араби, що приятелювали з голландською владою. Саїд Абдула зробився відомою людиною та купцем на Пантаї. Олмейр, уцент зруйнований, задихавсь у тенетах їхніх інтриг, живучи лише думкою про Лінгардові таємні скарби. Лінгард десь зник. Написав раз із Сінгапуру, що дитина почувається добре й опікується нею місіс Вінк, а сам він збирається їхати до Європи роздобувати гроші на величезне підприємство. «Але незабаром буду назад, – писав він. – Грошей здобути не важко, бо люди не знають, куди їх вкласти, і так і кинуться з ними». Та вийшло воно не так, бо він прислав ще одного листа, в якому писав, що хворий, не знайшов родичів і взагалі мало чого досяг.

А після того не було вже жодної звістки від нього. Європа, очевидно, поглинула Раджу Лаута, і даремно поглядав Олмейр на захід, чи не блисне йому промінь світла у темному мороці його розбитих надій. Минали роки. Зрідка приходили листи від місіс Вінк, пізніше від самої дівчини, й це єдине давало йому сили жити поміж переможної дикості річки. Олмейр жив тепер сам, одмовившись навіть одвідувати тих, що винні були йому гроші, бо певні, що Лакамба

захистить їх, вони не хотіли платити. Вірний його суматрієць Алі варив йому рис та каву, бо ні на кого іншого Олмейр не звірявся, а найменш на свою жінку. Марнував час сумно, блукаючи травною, зарослими стежками навколо будинку, заходячи до зруйнованих комор, де кілька прозеленню вкритих мідяних рушниць та кілька порозбиваних скриньок, колись повних манчестерської мануфактури, нагадували йому про минулі добрі часи, коли тут усе клекотіло життям, а в коморах повнісінько було краму. Олмейр згадував, як ходив він берегом річки разом з маленькою дочкою. Тепер човни з селищ, що лежали вище понад річкою, минали маленький зруйнований причал «Лінгард з Т-вом», та повертали в рукав Пантаї й причалювали біля новенької пристані, що належала Абдулі. Вони не любили Абдулі, але не наважувалися торгувати з людиною, щаслива зірка якої вже зайшла. Бо якби наважилися, то не було б їм милосердя від арабів та раджі, й вони знали це. Ніхто не дав би їм і жмені рису в скрутні часи, а Олмейр не в силі був чим допомогти їм, сам переживаючи тяжку скруту. У своїй занедбаності та відчаю не раз Олмейр заздрив сусіді китайцеві Джіму Енг, бачачи його розпростертим на купі холодних мат з дерев'яною підпорою під головами та люлькою опію в нечутливих пальцях. Сам Олмейр не шукав забуття в опію, може, тому, що це коштувало занадто дорого, а може, його гордість білої людини повставала проти такого приниження. Хоч найбільше, певно, його спиняла думка про дочку. Він чув тепер частіше про неї з того часу, як Абдула купив пароплав, який рейсував поміж Пантаї і Сінгапуром, що три місяці. Олмейр почував себе ніби ближче до дочки. Він палко бажав побачити її і мріяв про подорож до Сінгапуру та з року в рік одкладав, усе сподіваючись якоїсь щасливої переміни в становищі. Не хотів зустрічатися з дочкою з порожніми руками, не маючи й слова надії на вустах. Не хотів також брати її сюди, в дике це оточення, до якого сам себе приневолив. А також трохи боявся її. Що вона подумає про нього? Він порахував роки. Доросла вже дівчина. Цивілізована дівчина, молода й повна надій. А він почував себе старим, зневіреном і надто скидався на дике навколишнє оточення. Питав себе, яке буде її майбутнє? Не зміг одповісти на питання і не насмілювався побачити її. Але сумував за нею. Так минали роки, а він вагався.

Нарешті настав край його вагання, бо Ніна несподівано приїхала до Самбіру пароплавом під опікою капітановою. Олмейр дивився на неї зчудовано і з подивом. За ці десять років дитина стала жінкою чорноволосою, смуглявою, високою та вродливою, з величезними сумними очима, в яких властивий малайським жінкам зляканий вираз пом'якшувався відтінком задуми, що вона одержала в спадщину від предків-європейців. Олмейр з жахом чекав зустрічі дочки з матір'ю. Що подумає оця пишна дівчина в європейському вбранні про свою матір, яка ненастанно жує бетель, сидить карачки в темній халупі, нечепурна, напівгола, сердита? Він боявся також якогось вибуху з боку цієї потвори в жіночій подобі, хоч до цього часу йому пощастило зберегти більш-менш спокійний настрій у неї, врятувавши навіть решту незнищених меблів. Стоячи під сліпучим сонячним світлом біля зачинених дверей жінчиної халупи та прислухаючися до гомону розмови, вів думав, що робиться там усередині. Всіх служниць одразу вислано з хати, й вони стояли біля паркану, наполовину закривши обличчя з цікавістю базикаючи. На мить забув про все, намагаючись учути уривки розмови, що линули крізь бамбукову стінку, аж капітан пароплава, що йшов з дівчиною, боячись сонячного удару, взяв Олмейра під руку й повів його в холодок до веранди, де вже стояла скриня Ніни, принесена сюди з пароплава носіями. Коли капітан Форд узяв до рук шклянку вина та запалив цигарку, Олмейр попросив його розповісти про причини несподіваного прибуття доччиного. Форд спочатку сказав щось невиразне, але кріпкими словами, про глупоту всього жіноцтва взагалі, а місіс Вінк зокрема.

– Бачите, Каспаре, – промовив він під кінець свого оповідання схвильованому Олмейрові, – страшенно незручно мати в оселі дівчину мішаного походження. Люди такі дурні. А отой юнак із банку взяв за звичку їздити до Війкового бунгало й ранком, і ввечері. Ну, стара думала, що то задля її Еми. Коли ж дізналася, в чому справа, там був такий рейвах, мушу сказати. Вона не захотіла й на хвилину залишити у себе Ніну. Почувши про цю справу, я взяв

дівчину до себе і здав під опіку своїй дружині. Моя дружина – добра жінка, і, присягаюся, ми б держали Ніну в себе, та вона не захогіла лишитись. А тепер... не хвилюйтеся, Каспаре, сидіть спокійно. Що можна було вдіяти? Найкраще для неї – це жити з вами. Бо в інших умовах вона не почуватиме себе щасливою. Обидві Вінкові дочки – не кращі від одягнених мавп, та вони зневажали Ніну. Не можна зробити її білою. Вона дуже хороша дівчина, але моїй жінці не сказала нічого. Коли хочете дізнатися, спитайте її самі, хоч, вами будучи, я б облишив це. Можете не турбуватися з платнею за її проїзд, старий друже, якщо у вас скрута. – І шкіпер, одкинувши цигарку, пішов «розбудити їх там, на борту», як він висловився.

Олмейр даремно сподівався з уст самої дочки почути про причини її повернення. Ні того дня, ні в який інший день не згадувала вона про своє життя в Сінгапурі. Він не намагався питати, зляканий виразом застиглого спокою на її обличчі та сумними її очима, які дивилися повз нього на величезний тихий ліс, що дрімав у величому спокої під гомін широкої річки. Він мирився зі становищем, щасливий з тієї лагідної, трохи опікунчої любові, що дівчина виявила до нього, хоч виявляла якимось нерівно, бо в неї бували, як вона сама їх називала, «погані дні», і тоді вона звичайно йшла до матеріної халупи на березі річки й довго лишалася там, а виходила стримана, як і завжди, але з якимсь гордим виглядом, з готовими короткими відповідями на всі батькові запитання. Олмейр зник і до цього й повадився спокійно і в такі дні, хоч його дуже турбував вплив жінчин на Ніну. З другого боку, дівчина дивно пристосовувалася до напівдикого злиденного життя. Не подаючи жодних ознак незадоволення та нічого не питаючи, мирилася вона з неохайністю, занедбаністю та бідністю батькової оселі, з відсутністю меблів та перевагою рисової дієти біля родинного столу. Жила разом з батьком у маленькому будинку, тепер майже зруйнованому, якого збудував колись Лінгард для молодят Олмейрів. Малайці жваво обговорювали прибуття дівчини. Спочатку малайські жінки разом з дітьми товпились на березі, прагнучи дістати від молоді мєм Путай – «убат» од усіх недуг тіла. А в прохолоді вечорів поважні араби в довгих білих сорочках та жовтих безрукавках повільно йшли порохом укритою береговою стежкою, простуючи до Олмейрової огорожі, й, вигадавши якусь незначну прикличку, урочисто заходили до «невірного», аби хоч раз оком скинути на дівчину. Навіть Лакамба вирушив у військових човнах із своєї оселі з величезним почетом та з червоними парасолями й причалив до трухлявої маленької пристані «Лінгард з Т-вом». Він ніби приїхав купити дві мідяні рушниці, потрібні йому для подарунку його приятелеві, ватажкові самбірських даяків. І поки Олмейр, хоч і відчуваючи щось непевне, але чемний, порпавсь у коморі, шукаючи рушницю, раджа, оточений своїм почетом, сидів у кріслі на веранді, даремно сподіваючись побачити Ніну. У дівчини був один з її поганих днів, і вона засіла в материній хаті, стежачи разом з нею за лицедійством на веранді. Раджа відїхав, обманутий у сподіванках, але привітний, і незабаром Олмейр почав збирати жнива від поліпшення відносин з владарем. Деякі його винуватці, що з них він уже втратив найменшу надію одержати щось, сплатили свої борги, вітаючи його низеньким «селям» та прохаючи вибачення за затримку. І бачачи ці ознаки поліпшення становища, Олмейр ожив трохи душею. Можливо, не все ще втрачено. Араби та малайці переконалися нарешті, що він – людина з деякими здібностями, думав він. І своїм звичаєм почав планувати величезні торговельні комбінації, мріючи про великі прибутки для себе й для Ніни. Надто для Ніни. Під впливом цих почуттів попрохав капітана Форда написати до своїх приятелів у Англію, щоб довідатись про Лінгарда. Живий він чи вмер? Коли вмер, то чи не залишив яких паперів, документів, якихось вказівок або натяків про великий свій скарб? А тимчасом почав нищпорити поміж мотлохом у одній із порожніх кімнат і знайшов записну книжку старого авантюриста. Уважно перечитував незрозумілі нотатки й часто замислювався, читаючи. Дещо інше теж вивело його з апатії. Гармидер, що зчинився на цілім острові з приводу заснування «Товариства Британського Борнео», вплинув навіть на сонне животіння Пан-таї. Сподівалися великих перемін, говорили про анексію. Араби стали чемніші. Олмейр почав будувати новий будинок для майбутніх інженерів, агентів та службовців нового товариства.

З легким серцем витрачав на це кожний вільний гульден. Лише одне турбувало його спокій: дружина його вийшла із свого добровільного вигнання, принісши свій зелений жакет, вузький са-ронг, пронизуватий голос та відьомську подобу в його спокійне життя в маленькім бунгалі. Але дочка, здавалося, байдуже поставилася і до цих одмін у їхньому житті. Олмейрові було це не до вподоби, та він не насмілився нічого сказати.

Розділ III

Наслідки лондонських нарад сягають надзвичайно далеко, й постанова, винесена в оповітій туманом лондонській конторі Борнейського т-ва, притьмарила блискуче проміння тропічного сонця, додавши ще одну гірку краплину до і так уже вщерть повного келиха лиха Олмейрового. Вплив на цій частині східного надбережжя розподілено і річку Пантаї залишено під номінальною владою Голландії. В Самбірі панувала радість. Рабів нашвидку позаховували в лісі та джунглях, а на високих жердинах біля раджевої оселі повісили прапори, сподіваючись одвідин голландських офіцерів з військового корабля.

Фрегат об'якорився по той бік гирла річки, а паровий катер привів на тяглі човни, прокладаючи шлях поміж малайських суден, переповнених по-святковому вбраними малайцями. Старший офіцер вислухав поважно лояльну промову Лакамбову, повернув селям Абдулі й запевнив цих, обраних малайцями, джентльменів, що великий раджа в Батавії доброзичливо ставиться і до керівників, і до населення Самбіру – цієї зразкової округи.

Олмейр дивився з веранди на святкову подію по той бік річки, чув постріли з рушниць на честь нового прапора, презентованого Лакамбі, та глухий гомін юрби, що товпилася біля огорожі. Білими хмарами стелився на зеленому тлі лісу дим багать, і Олмейр не міг не прирівняти до нього своїх надій, що теж, наче дим, розвіялися. Не почував зовсім патріотичного піднесення при цій події, і довелося йому примусити себе бути привітним, коли офіційна церемонія скінчилась і морські офіцери комісії переїхали річку, щоб одвідати самотню білу людину, про яку вони чули, та й не без того, щоб кинути оком на його дочку. В цьому останньому їм не пощастило, бо Ніна відмовилася вийти до гостей, та, здавалося, вони знайшли розраду в джині та сигарах гостинного Олмейра, розсівшись вигідно на кривоногих кріслах у затінку веранди, тоді як зовні велика річка немов кипіла від спеки під сліпучим сонячним світлом.

Вони сповнили маленький бунгало незвичайними тут згуками європейських мов, гамором і сміхом та властивими морцям брутальними жартами з товстого Лакамби, якому так багато наговорили приємних слів цього ж таки ранку. Молодші офіцери, змовившись, підбили господаря на щирість, і, схвилюваний європейськими їхніми обличчями та європейською їхньою мовою, Олмейр одкрив свою душу симпатичним чужинцям, не свідомий того, що, оповідаючи про численні свої турботи, лише бавить майбутніх цих адміралів. Вони пили за його здоров'я, зичили йому силу діамантів та гори золота, навіть заздрили блискучій долі, що чекала на нього. Збитий з пантелику такою доброзичливістю, сердешний сивоволосий мрійник запросив гостей обдивитись новий його будинок. Вони пішли безладною процесією, плутаючися у високій траві, а човни вже чекали на них, щоб вертатись назад річкою у вечірній прохолоді. У великих порожніх кімнатах, де теплий вітрець, проходячи крізь порожні лутки, крутив легенько сухе листя та порошок, Олмейр, у білому жакеті та кольоровому саронгу, оточений колом блискучих уніформ, стукав ногою об підлогу, аби показати, як міцно її зроблено, та вихваляв красу й вигоди будинку. Гості слухали й погоджувалися, дивуючись простоті й дурнуватій якійсь самовпевненості людини, поки Олмейр, виведений з рівноваги хвилюванням, висловив жаль, що не прибули англійці, «що вміють використовувати багатства країни», як він сказав. Ця щира заява викликала вибух сміху поміж голландських офіцерів, а тоді вони повернули до човнів. Та коли, обережно ступаючи по трухлявих дошках Лінгардового причалу, Олмейр спробував несміливо закинути кілька слів голові комісії про «потребу захистити голландців від хитрощів арабів, цей дипломат з солоної води многозначно відповів, що араби кращі від голландців, які крадькома продають порох малайцям. Сердешний Олмейр одразу згадав гадючий язик Абдулі та урочисту чемність Лакамби, та поки надумався запротестувати, паровий катер рушив зненацька вниз річкою разом з низкою човнів, а він лишився стояти на помості, з роззявленим од гніву й здивовання ротом. Від Самбіру до острівця на лимані, де стояв, чека-

ючи на човни, фрегат, було тридцять миль річкою. Місяць зійшов ще до того, як човни проїхали половину цієї просторіні. Чорний ліс, що спав безтурботно під холодним його промінням, прокинувся зненацька від дзвінкого сміху в човнах маленької флотилії. Там згадували сумне оповідання Олмейрове. Брутальні жарти з бідолахи переходили від човна до човна. Те, що не вийшла його дочка, обговорювали зі злим незадоволенням, а недокінчений будинок для англійців легковажні морці цієї веселої ночі одногolosно охрестили «Олмейровою примхою».

Багато тижнів після цих одвідин життя в Самбірі точилося безбарвно та одноманітно, як завжди. Сонце, кидаючи ранішнє проміння через верховіття дерев, щодня освітлювало звичайні сцени денної активності. Ніна походжала стежкою, що була, власне, єдиною вулицею селища, бачачи звичне видовище чоловіків, які вилежувались у холодочку на високих помостах біля хат; жінок, зайнятих лущенням рису для денного вжитку; голих брунатних дітей, що гасали затіненими вузькими стежками, простуючи до галявин. Джим Енг, тиняючись біля свого будинку, дружньо хитав головою, вітаючи її, а тоді йшов до хати, де чекала на нього люлька улюбленого опію. Старші діти товпилися навколо Ніни, насмілившись на ближче знайомство, сіпали її за біле вбрання темними своїми рученятами й, виблискуючи білими зубами на осяяних усміхом личках, чекали, що на них сипоне злива блискучого намиста. Ніна спокійно посміхалася до них, але завжди казала кілька привітних слів молодій дівчині-сіам-ці, невірній Буланджі, про вдачу численних жінок котрого недобра йшла слава. Говорили також, що всі родинні сварки в оселі цього трудолюбного господаря кінчалися, звичайно, організованим нападком усіх його жінок на невірницю сіамку. Сама дівчина ніколи про це нікому не говорила – можливо, з обережності, а швидше, з причин тієї дивної покори та апатії, властивої всьому напівдикому жіноцтву. З самого рання її можна було побачити на стежках поміж хат, на березі або на пристані з тацею пиріжків на голові, продавати які було її обов'язком. У спеку вона звичайно шукала захисту в Олмейровій садибі, часто ховаючись у холодок у кутку веранди, куди її кликала Ніна. Вона сиділа скоцюрбившись, держачи перед собою тацю. До «мем Путай» завжди посміхалась, але, побачивши місіс Олмейр або почувши її верескливий голос, хапливо уходила.

З цією дівчиною Ніна часто розмовляла, тоді як інші жителі Самбіру зрідка або й ніколи не чули її голосу. Вони звикли до мовчазної постаті в білому вбранні, істоти з іншого, незрозумілого їм світу, що ходила спокійним їхнім селищем. Та, не зважаючи на зовнішній спокій та на відокремленість Ніни від людей, що оточували її, життя її було далеке від спокою, і тому місіс Олмейр почала виявляти певну активність задля щастя й задоволення в оселі. Знов відновила стосунки з Лакамбою, правда, не особисто, бо гідність владаря примушувала його сидіти в своїй садибі, але через першого його міністра, господаря заїзду, фінансового порадника та головного фактотума. Цей джентльмен, родом із Сулу, мав, очевидно, всі властивості державного мужа, хоч йому цілком бракувало особистої привабливості. Справді, він був надзвичайно огидливий. Одноокий, таранкуватий, з жахливо понівеченими віспою устами та носом, цей цікавий індивід частенько тинявся в Олмейровім садку в неофіційному своєму вбранні – шматку рожевого перкалю навколо стану. Позад будинку, присівши карачки на розкиданому попелі біля великого залізного казана, де кипів рис, що варили жінки під доглядом місіс Олмейр, цей хитрий посередник вів довгу розмову з Олмейровою дружиною мовою Сулу. Про що вони розмовляли, можна було догадатися з тих родинних сцен, які відбувалися потім у Олмейровій оселі.

Не так давно Олмейр почав їздити в експедиції вгору річкою. У маленькому човні, з двома весловими та вірним Алі за стерничого, він зникав щоразу на кілька днів. Поза сумнівом, за кожним його рухом стежили Лакамба й Абдула, бо людина, на яку звірявся Раджа Лаут, могла знати якусь цінну таємницю. Побережани Борнео сліпо вірять у діаманти казкової вартості та у велетенські золоті поклади в глибині острова.

Вартість казкових цих скарбів ще збільшується тому, що дуже важко дістатися в глиб острова, надто в північно-східну його частину, бо річкові племена даяків або мисливців на голови завжди ворогували з малайцями. Цілком можливо, що трохи золота таки попадало на берег, коли в короткі періоди замирання під час їхніх війн даяки відвідували прибережні малайські селища. І цей незначний факт спричинився до неймовірно перебільшених чуток.

Олмейр, як білий – як перед ним Лінггард, – був у трохи кращих стосунках з племенами верхоріччя, але навіть і його поїздки не позбавлені були небезпеки, й тому Лакамба завжди нетерпеливився, чекаючи на його повернення. Та щоразу раджа розчаровувався. Даремні були наради біля рисового горщика його фактотума Балабатчі з жінкою білого. Білий був непохитний. Не зважав ні на запевнення, ні на підлещування, ні на хитрощі, ні на солодкі слова, ні на гострі образи, ні на жалібні прохання, ні на страшні загрози: бо місіс Олмейр, у згоді з Лакамбою, палко бажаючи вплинути на чоловіка, переслідувала його з усім своїм умінням і запеклістю. У брудному вбранні, що щільно обтягало попід руками висохлі її груди з рідким сивуватим волоссям, що падало в безладді на випнуті вилиці з виразом прохання на обличчі, вона верескливо цокотіла про всі вигоди спілки з такою визначною людиною, як раджа.

– Чому ти не підеш до раджі? – верещала вона. – Нащо вертаєшся знов у ліси до тих даяків? їх треба повбивати. Сам ти не можеш їх убити, не в силі. Але в нашого раджі хоробрі слуги. Скажи лише раджі, де скарби старої білої людини. Наш раджа добрий! Він наче рідний батько, дату безар! Він повбиває тих треклятих даяків, а ти матимеш половину скарбів. Ой, Каспаре, скажи, де скарби! Скажи хоч мені! Скажи, що ти вчитав з записок старого, бо ти так часто ночами читав їх.

У таких випадках Олмейр сидів, зігнувши спину, під нападом родинної бурі, і лише коли потік красномовності жінчиної ущухав, часом на мить, сердито бубонів: «Жодних скарбів нема! Іди собі, жінко!» Розлютована виглядом цієї терпляче зігнутої спини, вона врешті оббігала навколо столу й ставала проти нього, однією рукою держачи вбрання, а другу руку, худу, з пальцями, що скидалися на кігті, простягала вперед і, доходячи до краю в своїй злості та зненависті, вибухала лайкою та гіркими прокльонами, що бурхливим потоком лилися на голову людини, не гідної, на її думку, товариства відважних малайських ватажків. Кінчалася звичайно тим, що Олмейр повільно підводився з виразом внутрішнього болю на обличчі й, держачи в руці довгу люльку, мовчки відходив. Виходив крізь високу траву на стежку до самотнього нового будинку, ледве тягнучи ноги, в стані цілковитого фізичного виснаження від огиди та страху до цієї відьми. Вона йшла тоді до сходів і садила йому вслід цілу копицю безладної лайки. Кожна така сцена кінчалася, звичайно, пронизуватими вигуками. Він чув здалека: «Ти знаєш, Каспаре, що я тобі жінка! Шлюбна жінка за всіма вашими християнськими безглуздими законами!» Вона знала, між іншим, що цими словами найгірше дошкуляла йому, бо шлюб з нею було найтяжче лихо в житті цієї людини.

Ніна мовчки нерухомо дивилася на такі сцени, приглушена, німа, без жодного почуття, поки не завмирав згук останнього прокльону. Коли батько шукав захисту в величезних запо-рошених кімнатах «Олмейрової примхи», а мати, знеможена риторичними змаганнями, сідала навпочіпки долі, знесилена прихилившись до ніжки столу, Ніна з цікавістю наближалася до неї й, підібгавши спідницю з запльованої соком бетеля підлоги, дивилася на матір, як дивляться в кратер затихлого вулкана після руйнівного вибуху. Думки місіс Олмейр після таких сцен верталися, звичайно, до спогадів дитинства, і монотонною співомовкою, не завжди складно, вона оповідала про славу султана Сулу, велику його пишноту, силу, могутність та відвагу; про страх, що кригою сковував серця білих, коли вони бачили їхні прудкі піратські прау. І ці муркотливі розказ-ки про дідову могутність перемішувалися з пізнішими її спогадами про великий бій із кораблем «Білого Чорта», а найбільше про життя її в Самарангському монастирі. Тут вона звичайно уривала нитку оповідання й, витягти маленький мідяний хрест, що завжди носила на шиї, дивилася на нього з забобонним жахом. Цей жах переплутувався з невиразною думкою

про якісь чарівні властивості маленької металевої речі та з ще невиразнішим, але жахливим уявленням про злих джінів та про пекельні муки, що, на її думку, саме їй на кару вигадала добра мати-настоятельница, якщо вона втратить оцю маленьку річ.

Отакий був теологічний багаж місіс Олмейр, який вона придбала для тернистого свого життєвого шляху. Правда, вона мала принаймні за що чіплятися, тим часом як Ніна, виростаючи під протестантським крилом чеснотливої місіс Вінк, не мала навіть маленького шматочка металу, щоб нагадував їй про минуле вчення. І слухаючи повість цієї дикої слави, варварських боїв та бучних бенкетів, історію відважних, хоч, може, кривавих учинків, коли люди раси її матері підносились над оранг-бленда, дівчина почувала якісь непереможні чари цього. Вона бачила з невиразним подивом, що тоненька керея цивілізованої моральності, якою огорнули її молоду душу ті чеснотливі люди, впала з неї, і вона стояла тремтячи, безпорадна, з самого краю глибокої, незнаной безодні. На велике диво, коли вона була під впливом істоти, що скидалася на відьму й доводилася їй матір'ю, безодня ця не лякала її. Трапивши в культурне оточення, Ніна, здавалося, забула минуле своє життя, до того часу, коли Лінгард вихопив її з рідної оселі. Після того вона набула християнського виховання, освіти і звикла до цивілізованого життя. На нещастя, її вихователі не зрозуміли її вдачі, й виховання скінчилося сценою приниження та вибухом огиди білих людей до мішаної крові. Вона скуштувала всю гіркоту цього й пригадувала виразно, що чеснотлива місіс Вінк гнівалася не так на молодика з банку, як на невинну причину його захоплення. Ніна не мала також сумніву, що найголовніша причина гніву місіс Вінк була та, що цей випадок трапився в білому гнізді, куди саме прилетіли з Європи дві сніжно-білі голубки, її дочки, щоб заховатися під материні крильця, чекаючи там наречених, що судила їм доля, – якихось статечних людей. Навіть думка про гроші, які з такими труднощами збирав Олмейр, акуратно висилаючи їх на утримання Ніни, не спинила місіс Вінк у добродійній її постанові. Ніну було одіслано, хоч дівчина й сама хотіла їхати, дарма що її лякала трохи зміна в її житті. Тепер вона вже три роки прожила біля річки разом з дикункою-матір'ю та нерішучим, кволим, нещасливим батьком, що блукав із затуманеною головою поміж розставлених на нього пасток. Дівчина жила позбавленим усяких культурних вигід життям, у мізерному домашньому оточенні. Вона вдихала атмосферу жадібної гонитви за зиском і не менш огидливих змов та злочинів задля хтивості чи задля грошей. Все це, та ще домашні сварки, було єдине, що їй довелося бачити через три роки її животіння тут. Вона не вмерла ще на початку від огиди та одчаю, як того чекала й навіть сподівалася. Навпаки, за півроку їй уже здавалося, що іншого життя вона й не зазнавала, її молодому безхитрому розумові дозволено на мить заглянути у краще життя, а тоді силоміць одтягнуто назад у глибоку трясовину варварства, повну дужих нестримних пристрастей, і тут Ніна втратила вміння розбиратися, їй здавалося, що зовсім однаково, де, що і як робити: торгувати чи в цегляній крамниці, чи на багністім березі річки; досягати чи великого, чи малого; кохатися під захистом чи велетенських дерев, чи сінгапурського собору; чи жити до природного свого кінця, згідно з приписами християнської моралі та під охороною законів, чи шукати задоволення своїх бажань з диким лукавством та нестриманою жагою вдачі, що так само не знає культури, як і похмурих велетенських лісів своєї країни. Ніна бачила лише однакові вияви любові чи зненависті та підлу жадібну гонитву за зрадливими доларами в різноманітнім мінливій їхній вигляді. Для дужої чесної натури дівчини через усі ці роки дика нестриманість і щирість в осягненні мети її земляків-малайців видавалися кращими, ніж рівний удаваний спокій, брехлива ввічливість та претензія на всілякі чесноти тих білих людей, з якими вона мала нещастя жити разом. Нарешті, таке було її життя, мусило таким бути, і, думаючи так, вона все більше й більше почувала, що підпадає під вплив матері. Шукаючи в своєму незнанні кращих боків життя, вона жадібно слухала оповідання старої жінки про минулу славу раджив, од яких і вона походила, й поволі ставала все байдужішою, все зневажливішою до примішки в своєму походженні крові білих, яких репрезентував її слабодухий безтрадиційний батько.

Труднощі в житті Олмейровому не зменшилися од присутності дівчини в Самбірі. Метушня, що зчинилася була з її прибуттям, стихла, правда, і Лакамба не поновляв своїх одвідин. Щось за рік після того, як приїздили голландські військові човни, вернувся з прощі до Мекки Абдулін небіж Саїд Решид, здобувши собі зеленого жакета та пишний титул хаджі. На палубі пароплава, що привіз його, пускали ракети, а в садибі Абдули гупав усю ніч барабан. Бенкет по хатах затягся аж до ранку. Решид був улюблений небіж Абдули та його спадкоємець. Щасливий дядько, зустрівши якось Олмейра на березі, спинився чемно обмінятися привітаннями й попрохав урочисто побачення. Олмейр сподівався якогось шахрайства, в усякому разі, чогось неприємного, але, звичайно, згодився, удаючи навіть, що дуже радий. Другого дня, саме після заходу сонця, в супроводі кількох інших сивобородих шкарбунів та самого небожа, прибув Абдула. Молодик – розпусний та підтоптаний на вигляд – удавав абсолютну байдужість до події. Коли носії смолоскипів збилися купою внизу біля приступок, а гості розсілися на різноманітних покалічених стільцях, Решид став односторонь, далі від світла, з величезною увагою роздивляючися свої маленькі аристократичні руки. Здивований такою урочистою поведінкою одвідувачів, Олмейр угніздився на край столу з властивим йому браком пихи, що одразу спостерегли араби з поважним незадоволенням. Та Абдула почав промову, дивлячися повз Олмейра на червоне запинало, що висіло на дверях, тоді як легке його тремтіння говорило про присутність жінок по той бік. Почав із витончених компліментів Олмейрові з приводу довголітнього їхнього сусідства та приязні й прохав Аллаха дарувати йому ще більше років життя, щоб звеселяти собі очі, дивлячись на любого свого приятеля. Делікатно натякнув про ту виключну повагу, що виявила Олмейрові голландська комісія, і зробив звідси приємний для Олмейра висновок про величезний вплив його поміж свого білого народу. Він, Абдула, теж користується впливом поміж арабів, а небіж його, Решид, одержить у спадщину і його соціальне становище, й величезні статки. Тепер Решид – хаджі. У нього є вже кілька жінок-малайок, провадив Абдула, та час уже мати йому укохану жінку, першу з чотирьох, яких дозволяє Пророк. І, говорячи далі, з добре витриманою чемністю, він пояснив враженому Олмейрові, що коли на те його воля і він оддасть дочку істинновірному та добродійному чоловікові Решидові – вона буде господинею питної Решидової оселі й першою жінкою найповажнішого араба на острові, коли його, Абдулу, всемілостивий Аллах покличе до радощів раю.

– Ти знаєш, туане, – мовив він наприкінці, – інші жінки будуть лише її невільницями, а Решидова оселя велика. Він привіз із Бомбею величезні дивани, коштовні килими та європейські меблі. Там є також велике свічадо, вправлене в рамці, що сяє, наче золото. Чого більше бажати дівчині? – І поки Олмейр мовчки з жахом дивився на нього, Абдула сказав конфіденційним тоном, махнувши рукою своїм провозатим, щоб одійшли, які матеріальні вигоди дасть йому цей шлюб, та запропонував Олмейрові три тисячі доларів на ознаку щирої приязні та як калім за дівчину.

Сердешного Олмейра мало грець не вхопив. Палаючи бажанням учепитись у горлянку Абдулі, він згадав безпорадне своє становище поміж цих свавільних людей, подумав про потребу бути обережним і вдався до дипломатії. Опанувавши своє збентеження, сказав чемно та холодно, що дочка його ще надто молода, мало не дитина, як на його думку, а туан Решид – правовірний та хаджі – не захоче, певно, мати невірну в своєму гаремі. Бачачи, що Абдула посміхнувся скептично на цю його останню увагу, не сказав більш нічого: не насмілювався широко відмовити, але й не дав ухильної відповіді, взагалі не промовив і слова. Абдула зрозумів, що ховалось у його мовчанці, та встав, прощаючись поважним «селям». Побажав своєму приятелеві Олмейрові жити ще тисячу років і пішов сходами, тоді як Решид поштиво підтримував його. Носії взяли свої смолоскипи, засипаючи іскристим дощем річку, й процесія рушила додому, лишивши Олмейра схвильованого, але задоволеного, що вони нарешті пішли. Він кинувся у крісло й стежив за переблиском вогнів поміж стовбурів дерев, аж поки вони зникли, й гомін голосів та тупотіння ніг заступила глибока тиша. Сидів нерухомо, поки зашелестіло

запинало й на веранду вийшла Ніна та сіла в крісло-гойдалку, де сиділа звичайно щодня по кілька годин. Вона мовчки злегка похитувалася, напівзаплющивши очі, а довге волосся захищало їй обличчя від світла димної лампи, що стояла на столі. Олмейр крадькома глянув на неї, та обличчя її було нерухоме, як завжди. Вона поволі повернула голову до батька й, говорячи, на превелике його диво, англійською мовою, спитала:

– Це тут був Абдула?

– Так, – одповів Олмейр. – Допіру пішов.

– А чого він приходив?

– Хотів купити тебе для Решида, – брутально відказав Олмейр, підпадаючи під владу гніву та дивлячись на дівчину, ніби сподіваючись, що вона виявить якісь почуття.

Та Ніна сиділа нерухомо, замріяно дивлячись у темряву ночі.

– Бережись, Ніно, – промовив Олмейр, помовчавши кілька хвилин і встаючи з крісла.

– Будь обережна, коли їдиш сама човном. Цей Решид – негідник, і хто знає, чого від нього можна сподіватися. Ти чуєш мене?

Тепер вона вже стояла, збираючись іти й держачись однією рукою за запинало на дверях. Повернулася назад, одкинувши рвучким рухом важкі свої коси на спину.

– Ви думаєте, він насмілиться? – шпарко спитала вона, а тоді, знов повернувшись іти, додала тихше: – Він не насмілиться. Всі араби боягузи.

Олмейр вражено подивився на неї. Не ліг одпочивати в гамак, а розгублено ходив по веранді, часом задумано спиняючись біля билець. Лампа згасла. Перші проміння світанку проглядали із-за лісу. Олмейр тремтів у вогкому повітрі. «Не розумію, – бурмотів він сам до себе, стомлено лягаючи. – Чорт розбере цих жінок».

Скидається на те, що дівчина хоче, аби її хто взяв звідси.

І він відчув, що в серце йому прокрадається якийсь незрозумілий жах, і знову затремтів.

Розділ IV

Цього року, коли вже майже кінчався південно-західний мусон, до Самбіру дійшли непевні чутки. Капітан Форд, одвідавши Олмейрову оселю, щоб погомоніти увечері з її господарем, привіз останні числа «Стрейтс Таймс», з новинами про Ачинську війну та про нещасливу голландську експедицію. «Накоди» з рідких торговельних прау, що приїздили річкою одвідати Лакамбу, обговорювали з ним справи й, поважно хитаючи головами, нарікали на вибагливість, суворість і деспотизм оранг-бленда, наводячи, як приклад їхніх утисків, цілковиту заборону торгівлі порохом та пильний огляд усіх запідозрених торговельних суден у Макасарській протоці. Навіть лояльна душа Лакамбова почувала внутрішнє незадоволення, що в нього відібрано дозвіл на торгівлю порохом і несподівано конфісковано сто п'ятдесят барил цього краму канонеркою «Принцеса Амелія», коли, після небезпечної плавної, порох майже привезли в гирла річки. Цю неприємну новину сповістив йому Решид, що, після нещасливого свого сватання, поїхав у довгу мандрівку поміж островів з комерційною метою. Він купив пороху для свого приятеля, й коли вже вертався назад, вітаючи свою проникливість, яка допомогла йому щасливо уникнути небезпеки, митницький догляд одібрав у нього заказаний крам. Лють Решидова скерована була виключно проти Олмейра, якого він запідозрив у доносі голландській владі про ту запеклу боротьбу, що вели араби та раджа з племенами даяків у верхов'їччі.

На величезне здивовання Решидове, раджа дуже незадоволено вислухав його скарги, не виявивши жодних ознак ворожості до білої людини. Справді, Лакам-ба дуже добре знав цілковиту непричетність Олмейро-ву до справ державних, і, опріч того, його поведінка до всіма гнаної людини зовсім змінилася після того, як новознайдений приятель Олмейрів, Дейн Марула, спробував замирити Лакамбу з давнім його ворогом.

Олмейр мав тепер приятеля. Незабаром після відбуття Решидового в комерційну його подорож, Ніна, пливучи повільно човном додому з самотньої своєї прогулянки, почула в одному з невеличких рукавів річки плюскіт, так немовби хто кинув у воду важку ко-долу, потім до неї долинула повільна пісня малайських морців, якої вони співають, тягнучи щось важке. Крізь густий чагарник, що ховав закрутки річки, вона побачила високі щогли якогось європейськи оснащеного парусника, що стриміли вище верховіття невеличких пальм ніпа. Із бокового рукава бриг тягли в головне річище. Сонце вже сіло, й у скороминучому тропічному присмерку Ніна угледіла весь бриг, що повільно плив течією, повернувши прову до Самбіру, а вечірній вітрець надимав злегка фок-вітрило. Дівчина накерувала човна з головного річища в одну з численних узеньких проток поміж зарослими лісом острівцями й завзято гребла чорною сонною поверхнею води, простуючи до Самбіру. Її човен зачіпав пальми на березі та обминав мулкі мілини, звідки позирали байдуже на неї ледачі алігатори, й саме коли запала темрява, виїхала в широке річище, де зливались обидва головні рукави річки. Бриг стояв уже там на якорі з прибраними парусами, впоперек поставленими реями й порожньою палубою, де не видно було жодної живої істоти. Щоб трапити до своєї домівки на низькому розі поміж двох рукавів Пантаї, Ніна мусіла переплисти річку дуже близько від брига. Понад берегами обох рукавів горіли вже вогні в хатках, одбиваючись на спокійній воді. Гомін голосів, випадковий плач дитини, швидкий уривчастий гук дерев'яного барабана разом з далекими окликами запізнених рибалок, що лунали в темряві, линули до неї через широку просторінь річки. На мить Ніна спинилася, вагаючись, раніш ніж переїздити річку. Така несподіванка, як оснащений європейськи парусник, трохи непокоїла її, але широчінь річки видавалася досить темною, щоб сховати маленький човен. Кількома ударами весел, розігнавши човна, дівчина прилякла навколішки на дні його й, перехилившись уперед, насторожено прислухалася до найменшого непевного згуку, керуючи до невеличкого причалу «Лінгард з Т-вом». Яскраве світло парафі-

нової лампи з веранди Олмейрового бунгало, немов маяк, показувало шлях дівчині, але сам причал ховався у темряві похилих дерев на березі. Раніш, ніж Ніна змогла побачити, вона почула, як стукнувся об трухляві палі великий човен, і до неї долинув шепіт розмови. Біла фарба човна і великий його розмір, що невиразно замаячили перед нею, коли вона надїхала ближче, підтвердили її здогади, що човен цей з брига, який щойно тут об'якорився.

Спинивши раптом свого човна, дужим ударом весла вона повернула його від причалу й накерувала в маленький струмок, що починався позад їхнього двору. Зсівши на мулкому березі, попростувала втоптаню траву до будинку. Ліворуч, під кухонним накриттям, горіло червоне полум'я, відблиск якого вона бачила, минаючи бананові зарості, й у вечірній тиші бринів жіночий сміх. Ніна зробила висновок, що матері поблизу немає, бо сміх і місіс Олмейр не були близькими сусідами. Вона, певно, в хаті, подумала Ніна, легко збігаючи вгору дерев'яним помостом, що вів до задніх дверей вузького передпокою, який поділяв будинок на дві половини. За дверима стояв у чорній тіні вірний Алі.

– Хто тут? – спитала Ніна.

– Прибув якийсь вельможний малаєць, – одповів Алі приглушеним схвильованим голосом. – Він дуже багатий. З ним шестеро чоловік із списками. Справжній вояка, розумієш? І одягнений пишно. Я бачив його вбрання – все сяє. А які самоцвіти! Не йди туди, мем Ніно! Туан заборонив, але стара мем пішла. Туан буде гніватися. Милосердний Аллаху! Які самоцвіти має цей чоловік!

Минаючи простерту руку невільника, Ніна прослизнула в темний передпокій, де на червоному тлі освітленого зовні запинала близько другого його краю угледіла маленьку темну постать, що, зігнувшись, тулилася біля стінки. Її мати тішила свої очі та вуха тим, що відбувалося на веранді, й Ніна наблизилась до неї, щоб узяти й собі участь у рідкій розвазі, якою була їй всяка новина. Мати перепинила її простягнутою рукою й приглушено пробурмотіла застереження поводитись тихше.

– Ви бачили їх, мамо? – пошепки спитала Ніна.

Місіс Олмейр повернула обличчя до дівчини. Запалі її очі якось дивно блищали в червоному сутінку передпокою.

– Я бачила його, – відповіла вона ледве чутно, стискаючи доччину руку кістлявими пальцями. – Великий раджа прибув до Самбіру. Син неба, – мурмотіла стара жінка сама до себе. – Йди звідси, дівчино!

Обидві вони стояли близько біля запинала. Ніна хотіла поглянути в дірку, але мати її зі злою упертістю захищала свою позицію. Розмова на веранді на мить урвалась, але чути було віддих кількох чоловік, випадковий легенький брязкіт прикрас, стукіт металевих піхов або мідяних плювальниць, що передавали з рук до рук. Мати й дочка мовчки змагалися, коли вчулось чалапання кроків і на запинало лягла дебела Олмейрова тінь.

Обидві перестали змагатися й застигли нерухомо. Олмейр підвівся, щоб одповісти гостеві. Повернувся спиною до запинала, далекий од того, що за ним робиться. Промовляв з жалем, але роздратовано.

– Ти не туди трапив, туане Маруло, коли хочеш провадити торгівлю, як кажеш. Колись я був купцем, але тепер уже ні, щоб ти не чув про мене в Макассарі. І коли тобі треба що купити, то не знайдеш тут. Я нічого не маю на продаж і сам нічого не купую. Йди краще до раджі, при денному світлі ти побачиш його оселю за річкою, там, де горять багаття на березі. Він допоможе тобі й торгуватиме з тобою. Або, ще краще, йди ось туди до арабів, – провадив він, гірко показуючи рукою на будівлі Самбіру. – Абдула саме такий чоловік, що тобі треба. Він усе купить і усе продасть. Вір мені, бо я знаю його добре.

Почекавши трохи на відповідь, додав:

– Усе, що я сказав, – правда, й більше нічого не можу сказати.

Стоячи позад матері, Ніна почула лагідний голос, що промовляв зі спокійною урівноваженістю, властивою вищим класам малайським.

– Хто може не вірити словам білого туана? Але людина шукає приятелів там, куди веде її серце. І хіба це теж не правдиво? Я прийшов, хоч уже й пізно, бо маю сказати тобі таке, що ти, можливо, радий будеш чути. Взавтра я піду до султана, купці шукають приязні великих людей. Тоді вернуся сюди для серйозної розмови, якщо туан дозволить. До арабів не піду, надто велика їхня лжа. Та й хто вони? Челака!

Олмейрів голос забринів у відповідь трохи ласкавіше.

– Добре, якщо бажаєш, я зможу повсякчас вислухати тебе взавтра, коли ти маєш що сказати мені. Але! Одвідавши султана Лакамбу, ти не захочеш вертатися сюди, інчи Дейне! Ось побачиш. Лише май на увазі, що я не хочу провадити жодних справ з Лакамбою. Можеш так і сказати йому. Але яка б могла бути в тебе справа до мене?

– Взавтра ми поговоримо, туане, тепер я вже знаю тебе, – відповів малаєць. – Я трохи розмовляю англійською мовою, отож ми зможемо говорити так, що нас ніхто не зрозуміє, а тоді...

Зненацька він урвав, здивовано спитавши:

– Що це за гармидер, туане?

Олмейр теж чув гармидер од боротьби за запиналом на жіночій половині. Очевидячки, цікавість Ніни почала перемагати перебільшене розуміння пристойності місіс Олмейр. Виразно чути було тяжкий віддих, а від фізичних їхніх змагань тремтіло запинало. Лунав голос місіс Олмейр, що сердито умовляла дочку зі звичайним для неї браком логічного зв'язку й багатством на лайку.

– Безсоромна дівчино! Хіба ти невільниця? – верещала розгнівана матрона. – Закрий обличчя, негіднице! Ти, біла гадюко, я не дозволю тобі!

На обличчі Олмейровому одбилосся незадоволення, а також непевність, оскільки до речі встрявати до суперечки поміж матір'ю та дочкою. Він скинув поглядом на гостя-малайця, що мовчки чекав кінця події з виразом веселого здивовання, й, зневажливо махнувши рукою, пробурмотів:

– Дурниця якась. Щось там жінки...

Малаєць поважно хитнув головою, і обличчя його набуло виразу спокійної байдужості, як того вимагає етикет після таких пояснень. Боротьба за запиналом скінчилась, і, очевидно, перемогла Ніна, бо швидко дріботіння закаблуків на сандалях місіс Олмейр завмерло вдалині. Заспокоєний господар дому збирався провадити розмову, коли, здивований раптовою відміною в обличчі гостей, повернув голову й побачив у дверях Ніну.

Після того, як переможена місіс Олмейр утекла з поля бойовища, Ніна, зневажливо скрикнувши: «Це лише торговець!» – підняла запинало й спинилася, яскраво вся освітлена на темному тлі передпокою. Уста її були злегка розтулені, волосся розмаяне після боротьби, і вогонь гніву ще не погас у блискучих її очах. Скинувши швидким оком на гурток одягнених у біле вбрання списоношів, що стояли нерухомо в далекому кутку веранди, вона спинила цікавий погляд на господареві цього пишного почту. Він стояв майже проти неї, трохи-трохи набік і, вражений красою цього несподіваного видовища, низько вклонявся, піднісши складені руки над головою в ознаку глибокої пошани, з якою малайці вітають лише великих владарів. Яскраве світло лампи відбивалося на золотому гаптованні його чорного шовкового жакета, розбиваючись на тисячі блискучих скалок, на прикрашеному самоцвітами держалні кріса, що виглядав з численних бганок червоного його саронга, перехопленого поясом на стані, й грало на самоцвітах перснів на темних його пальцях. Низько вклонившись, він одразу випростався і зграбно й непримушено поклав руку на держално важкого короткого меча, облямоване барвистою торчочкою з фарбованого кінського волосу. Ніна нерішучо спинилася на порозі, дивлячись на рівну гнучку постать середнього зросту з широкими плечами, що говорили про неабияку силу.

Із-під бганок блакитного тюрбана, облямовані торочкою кінці якого падали зграбно на ліве його плече, дивилося сміливе, зважливе, добродушне обличчя, не позбавлене певної величі. Масивна нижня щелепа, повні червоні уста, тремтливі ніздрі та горда постава голови робили враження натури напівдиккої, свавільної, можливо, жорстокої, але це враження пом'якшувалось лагідною ніжністю майже жіночих очей, загальною властивістю усієї раси. Тепер, коли минула перша хвилина здивування, Ніна побачила, що ці очі дивляться на неї з таким нестримним виразом захоплення й бажання, що відчула досі невідоме їй почуття сорому, яке, перемішуючись із занепокоєнням і радістю, охопило всю її істоту. Зніжковівши від цих незвичних для неї вражень, спинилась у дверях, інстинктивно прикривши запиналом обличчя й лишивши на видноті тільки половину округлої щоки, розмаїє пасмо волосся й одне око, що дивилось, не одриваючись, на пишну й сміливу істоту, яка зовсім не скидалася на тих купців, що відвідували зрідка їхню оселю і яких вона бачила раніше на цій самій веранді.

Засліплений несподіваним видовом, Дейн Марула забув зніжковілого Олмейра, забув про свій бриг та про людей почту, що стояли, пороззявлявши роти, зчудовано дивлячись на дівчину, забув про мету своїх одвідин і про все інше, охоплений могутнім бажанням якнайдовше дивитися на цю чарівну істоту, що він несподівано тут побачив на місці, яке, на його думку, зовсім не пасувало до такої зустрічі.

– Це моя дочка, – зніжковіло промовив Ол-мейр. – Та дарма, білі жінки мають власні свої звичаї, як ти це, певно, знаєш, туане, бо кажеш, що чимало попоїздив світами. До речі, вже пізно. Ми скінчимо нашу розмову взавтра.

Дейн низько вклонився, скинувши востаннє на дівчину сміливим поглядом, яким намагався висловити все своє захоплення. За хвилину з поважною поштивістю стискав Олмейрову руку, а на обличчі йому відбився вираз цілковитої байдужості до присутності тут якої б там не було жінки. Почет його рушив довгою низкою вперед, і він поспішив слідом за ним, у супроводі кремезного, лютого вигляду суматрійця, якого він, знайомлячи його з Олмейром, назвав капітаном свого брига. Наблизившись до бильців веранди, Ніна дивилася на відблиск місячного сяйва на сталевих кінцівках списів і слухала ритмічний дзенькіт мідяних бранзолетів на щиколотках людей, які тяглися низкою до причалу. Ще хвилина, і човен зрушив з місця, то чітко вимальовуючись у всю свою величність під світлом місяця, то розпливаючись невідразною масою в легенькому мороці, що оповивав річку. Дівчині здавалося, що вона бачить струнку постать купця, який стоїть, випроставшись, на кормі, але незабаром усе притьмарилось і зникло, розтанувши в білих пасмах туману, що заховав середину річки.

Олмейр наблизився до дочки й спинився, спершись обома руками на бильця веранди й похмуро дивлячись униз на купу сміття й порозбиваних пляшок.

– Що то був за гармидер? – роздратовано пробурчав він не обертаючись. – Як вам з матір'ю не соромно? Чого вона хотіла? І навіщо ти вийшла?

– Мати не хотіла, щоб я виходила, – відповіла Ніна. – Вона дуже розгнівалася. Каже, що чоловік, який допіру пішов, – раджа. І тепер, я вважаю, вона мала рацію.

– Ви обидві несповна розуму, – буркнув Олмейр. – Що вам до цього чоловіка? Він хоче збирати трепангів та пташині гнізда на острові, оцей ваш раджа. Прийде ще і взавтра. Я хотів би, щоб ви з матір'ю тримались десь поза домом і дали мені можливість спокійно провадити свої справи.

Дейн Марула прийшов другого дня й держав довгу розмову з Олмейром. З цього часу поміж них почалася приязнь, на яку спочатку населення Самбіру звернуло велику увагу, а потім звикли, часто бачачи, що в садибі Олмейровій палає сила багать, біля яких люди Марули гріються холодними ночами під час північно-східних мусонів, тоді як господар їхній веде довгі наради з туаном Путай, як вони називали Ол-мейра. Новий купець викликав величезну цікавість у Самбірі. Чи бачив він султана? Що йому султан сказав? Чи давав він які подарунки? Що він купуватиме? Що продаватиме? Такі питання палко обговорювали мешканці бамбуко-

вих халуп понад річкою. Навіть у солідніших будівлях, як оселя Абдули, що правила за резиденцію головним купцям – арабам, китайцям і бугісам, панував піднесений настрій, який тривав багато часу. З властивою їм підозрілістю вони не йняли віри тим звичайним поясненням, які завжди готовий був дати сам молодий купець. Хоч усе видавалося дуже ймовірним. Він казав, що продає рис. Гутаперчі або воску купувати не хотів, бо мав намір доручити численному своєму екіпажеві збирати трепангів на коралових рифах поза гирлом річки, а також і пошукати пташиних гнізд на острові. Оцей крам він залюбки купить, якщо хто має його на продаж. Казав, що він з Балі, брамін, і це останнє доводив тим, що завжди відмовлявся від їжі, частенько одвідуючи Лакамбову та Олмейрову оселі. До Лакамби ходив переважно ввечері, маючи довгі наради. Балабатчі, що завжди був третьою особою в цих нарадах владаря з купцем, умів одвадити всіх цікавих, що хотіли довідатися про зміст цих частих довгих нарад. Коли поважний Абдула з лінькуватою цікавістю питав його, він, уставившись у просторінь єдиним своїм оком, надавав собі придуркуватого виразу.

– Я лише раб своєму господареві, – бурмотів він, ніби вагаючись, а тоді, немов раптом зважившись на безоглядну щирість, повідав Абдулі про якусь торговельну справу з рисом, повторюючи слова: «Сто великих чувалів купив султан, аж сто, туане», – таємничо-урочистим голосом. Абдула, твердо переконаний, що відбулися далеко крупніші операції, приймав, проте, ці інформації з усіма ознаками чемного здивування. Тоді обидва розходились, араб – кленучи в душі хитрого собаку Балабатчі, а сам Балабатчі простував далі запорошеною стежкою, похитуючись і задравши догори ріденьку сиву борідку та скидаючись на цікавого цапа, що вирушив кудись у шкоду. А за кожним його рухом стежили цікаві очі. Джім Енг, угледівши здалека Балабатчі, струшував з себе апатію, властиву затятому курцеві опію, і шкандибав назустріч значній цій особі, гостинно запрошуючи завітати до його оселі. Але стриманості Балабатчі не могла навіть подолати мішанина міцного джину з запевненнями в щирій приязні простодушного китайця, і Джім Енг, так і не дізнавшись новин, мусів визнати себе переможеним і сидів, сумно дивлячись на порожню пляшку та на постать самбірського державного мужа, який похитуючись простував своїм шляхом, що звичайно доводив його до Олмейрової садиби. З того часу, як Дейн Марула замирив білого свого приятеля з раджею, одноокий дипломат знов зробився частим гостем у оселі голландця. На величезне незадоволення Олмейрове, він здибував його повсякчас, або як він з байдужим виглядом шкандибав верандою, або прокрадався передпокоем і взагалі несподівано з'являвся у різних кутках, завжди готовий розпочати конфіденційну розмову з місіс Олмейр. Боявся лише самого господаря, ніби непевний, чи не виллються почуття до нього білої людини несподіваним стусаном. Та кухонне накриття було улюбленим його місцем, і він зробився звичайним гостем там, цілими годинами сидючи навпочіпки поміж заклопотаних жінок, спершись підборіддям на коліна й обхопивши тонкі ноги худими руками, тоді як єдине його око неспокійно позирало навкруги – справжнє втілення сторожкої потворності. Не раз хотів Олмейр поскаржитись Лакамбі на настирливість першого його міністра, та Дейн Марула розраджував його.

– Ми слова не можемо промовити, щоб він не чув, – нарікав Олмейр.

– Тоді приходь розмовляти до мене на бриг, – говорив зі спокійною посмішкою Дейн. – Але краще хай він залишається тут. Лакамба вважає, що він багато знає. Можливо, султан гадає, що я можу втекти.

Краще хай уже одноокий крокодил гріється на сонечку в твоїй садибі, туане.

І Олмейр незадоволено поступався, бурмочучи невиразні загрози, що колись таки викине геть нахабу, й зі зненавистю дивлячись на старого дипломата, що з спокійною настирливістю сидів біля його родинного вогнища, де варився рис.

Розділ V

Кінець кінцем хвилювання в Самбірі заспокоїлось. Мешканці його звикли до того, що поміж Олмейро-вою оселею та об'якореним біля протилежного берега бригом частенько сновигали човни, а обговорення гарячкової праці Олмейрових човнярів перестало одривати від домашніх обов'язків жінок селища. Навіть одурений у своїх сподіванках Джім Енг облишив турбувати затуманений свій мозок торговельними таємницями і знову взявся до люльки з опієм, яка давала йому можливість зазнавати райських утіх, не звертаючи більш уваги на Балабатчі, коли той проходив повз його оселю.

Отож цього гарячого дня, коли порожня річка вилискувалась під прямовисним сонячним промінням, державний муж самбірський без перепон з боку цікавих приятелів міг одв'язати маленького човна з-під кущів, куди він звичайно ховав його на час од-відин Олмейрової оселі. Зігнувшись у човні, Балабатчі повільно гріб, ховаючись, оскільки можливо, під велетенськими крисами свого бриля від нестерпної спеки, сонячного проміння, що відбивалось од води. Він не поспішав. Його господар Лакамба відпочивав, звичайно, в цю пору дня. Він мав досить багато часу, щоб переплисти річку й привітати його по пробудженні важливими новинами. Як він до них поставиться? Чи застукотить сердито ціпком з чорного дерева об підлогу, лякаючи його вибухом безглуздої лайки, а чи приклякне навпочіпки з добродушною посмішкою на обличчі і, розтираючи черево, знайомим йому рухом почне відхаркуватись рясно у мідяну плювальницю, задоволено щось бурмочучи? Отакі думки опосіли Балабатчі, поки він повагом гріб, простуючи річкою до раджевої садиби, огорожа якої виглядала з-поміж густого листя насупроти Олмейрового бунгало на протилежному березі.

А в нього справді були новини. Нарешті щось певніше від щоденних оповідань про ознаки близькості поміж Дейном Марулою та Олмейровою дочкою, приховані погляди, які йому щастило спостерегти, та уривчасті палкі слова, які траплялося перехопити. Лакамба слухав ці його оповідання спокійно, з виразною неймовірністю. Та тепер він переконає Лакамбу, бо має певні докази, які здобув цього самого ранку, вудячи вдосвіта рибу в струмку біля оселі Буланджі. Сидячи в своєму човнику, він угледів довгий каюк Ніни, що плів повз нього, а на кормі сиділа сама дівчина, схилившись над Дейном, що лежав на дні, поклавши їй голову на коліна. Поплив за ними назирці, але за коротку мить обоє взялися за весла й зникли у нього з очей. За кілька хвилин побачив невідьницю Буланджі, що їхала каюком до міста, везучи пиріжки на продаж. Вона теж бачила у сірому світанку закохану пару. І Балабатчі посміхнувся, згадавши стурбоване обличчя дівчини, сумний вираз її очей, та як тремтів їй голос, коли вона відповідала на його запитання. Маленька Таміна, певно, сама закохана в Дейна Ма-рулу. Так ще краще. І Балабатчі голосно засміявся на цю думку, але враз споважнів і за якоїсь дивної асоціації почав міркувати, за яку ціну може продати дівчину Буланджі. Журливо похитав головою, згадавши, що зажерливий Буланджі відмовився продати цю саму Таміну за сто доларів лише кілька тижнів тому. Тоді зненацька спостеріг, що, поки він міркував, човен однесло течією далеко вниз. Одкинувши сумні думки з приводу скнарості Буланджі, взявся за весла й, ударивши ними кілька разів, пристав біля причалу раджевої садиби.

Сьогодні, як і весь останній час, Олмейр вештався на березі, доглядаючи за працею біля човнів. Нарешті він зважився. Прочитавши з старої Лінгардової записної книжки уривки деяких інформацій, він надумав відшукати золоті розсипи, такі багаті, що треба лише нахилитися, аби взяти незчисленні скарби й здійснити нарешті юнацькі свої мрії. Потребуючи допомоги, мусів поділитися своїми відомостями з Дейном Ма-рулою і взяти до спілки Лакамбу, який обіцяв свою допомогу, якщо йому дадуть певну частину скарбів. Олмейр приніс в офіру свою гордість, честь і відданість урядові задля неймовірних труднощів, якими загрожувала експедиція, опріч того, ще й засліплений блискучими наслідками, які дасть ця неприємна, але потрібна

спілка. Небезпека була величезна, але Ма-рула мав безоглядну відвагу, а люди його скидалися у цьому на свого господаря, та й допомога Лакамби забезпечувала успіх. Останні два тижні, захоплений лаштуванням до експедиції, Олмейр, немов сновида, тинявся поміж робітників та невільників. Практичні міркування, як лагодити човни, перемішувалися у нього з мріями про нечувані скарби, і всі невігоди сучасного, пекуче сонце, багністі нездорові береги річки зникали в блискучому видиві пишного майбутнього для його й Ніни. Він ледве чи бачив цими останніми днями Ніну, хоч образ улюбленої дочки панував увесь час у нього в уяві. Не звертав уваги й на Дейна, чия постійна присутність у його оселі зробилася для нього звичайною справою, тепер, коли їх з'єднували спільні інтереси. Зустрічаючи молодого ватажка, він неухважно вітався з ним і йшов собі далі, певно уникаючи його, прагнучи забути осоружне сучасне за працею, або поринувши у мрії, коли думки залітають понад верхівки пальм, линучи на величезних білих хмарах на захід, туди, де рай Європи чекає на майбутнього східного мільйонера. І Марула тепер, коли умову було складено й усі справи обговорено, не шукав товариства білої людини. Але Дейн завжди никав біля оселі, хоч рідко лишався довго на березі. Щоденно відвідуючи білу людину, малайський ватажок волів тихенько прослизнути крізь головний передпокій дому й вийти до саду позад його, де горіло багаття під кухонним накриттям і гоїдалися над ним казани з рисом під дбайливим доглядом господині. Обминаючи це накриття з його чорним димом та гомоном ніжних жіночих голосів, Дейн повертав ліворуч. Тут, край бананової плантації, росла купка бананів та мангових дерев, утворюючи затінок. Кілька кущів зовсім відокремлювали це місце від усього світу, й лише коли-не-коли сюди линув гомін голосів невільників та випадковий вибух реготу. Заходячи в цей захисток, він ховався від усіх очей і, прихилившись до рівного стовбура високої пальми, чекав з блискучими очима та упевненою посмішкою на устах, поки не зашарудить злегка суха трава під легкими кроками Ніни.

З першої хвилини, як очі його угледіли цю, на його думку, досконалу вроду, він відчув у серці певність, що вона буде належати йому. Відчув легкий подих обопільного розуміння поміж первісних їхніх натур і зовсім не потребував посмішок місіс Олмейр, якими вона хотіла надати йому мужності, використовуючи всі можливості, аби зблизитись із дівчиною. І щоразу, коли він промовляв до неї, щоразу, коли дивився їй в очі, Ніна, хоч і одвертала обличчя, але почувала, що цього молодика із сміливими очима та палкими словами, які вона так залюбки слухала, судила їй, певне, доля. Він був немов втілення її мрій – відважний, жорстокий, завжди наготові з метким ударом кріса для ворога й палкими обіймами для коханої – ідеал малайського ватажка за традиціями її матері.

З солодким тремтінням страху відчула таємну свідомість свого споріднення з його істотою. Прислухаючись до його слів, думала, що лише тепер справді на світ народилася, що живе лише біля нього й, піддаючись почуттю мрійливого щастя, напівзакривши обличчя, як звичай наказує малайській дівчині, мовчки слухала мову Дейнову, що розсипала перед нею всі скарби кохання й жаги первісної його натури, з палким захопленням людини, незачепленої впливом цивілізації й позбавленої стриманості.

Багато щасливих скороминучих годин пролинуло під захистом мангових дерев за густою запоною приязних кущів, поки верескливий голос місіс Олмейр не давав знаку, що настала мить небажаної розлуки. Місіс Олмейр поклала на себе приємне завдання стежити, щоб якимось ненароком чоловік її не перешкодив плавкому ходові кохання її дочки, до якого вона ставилася з великою прихильністю й інтересом. Почувалася щасливою й гордою, бачачи пристрасне кохання Дейнове до Ніни. Вважала його за могутнього ватажка, а щедрість Дейнова задовольняла її користолюбство.

Наперододні того ранку, коли Балабатчі на власні очі побачив, що підозріння його мали рацію, Дейн та Ніна довше звичайного лишались у своєму захистку. На веранді вже залунали важкі кроки Олмейрові й нетерпляча вимога їжі, коли місіс Олмейр зважилась гукнути застереження. Марула, легко перестрибнувши через низьку бамбукову огорожу, прокрався непо-

мітно крізь бананову плантацію до мулкового берега струмка, тоді як Ніна поволи попростувала додому подавати батькові їжу, як він того завжди вимагав. Цього вечора Олмейр почував себе досить щасливим. Всю працю було майже скінчено, взавтра він спустить на воду човни. В уяві вже бачив скарби майже в руках і, держачи олив'яну ложку, забув про тарілку рису, що стояла перед ним, упиваючись пишним бенкетом, який дадуть на честь його прибуття до Амстердама. Ніна, сидючи в довгому кріслі, слухала неухважно одрубисті беззмістовні речення, що зривалися з батькових уст. Експедиція! Золото! Хіба це все її обходить? Але коли батько згадав Дейна Марулу, дівчина вся насторожилась. Дейн поїде взавтра бригом униз річкою й повернеться за кілька день, говорив Олмейр. Дуже неприємна оця затримка. Лише Дейн повернеться, вони, не гаючи часу, вирушать у дорогу, бо вода в річці прибуває. Він не здивується, якщо почнеться повінь. Одсунувши нетерплячим рухом тарілку, встав од столу. Але Ніна вже не слухала його. Дейн поїде! Тому він і наказав їй тим лагідно-владним тоном, якому вона з такою радістю корилася, зустріти його на світанку в струмку Буланджі. Чи ж є весла в її човні? – думала вона. Чи все в ньому як слід? їй доведеться вирушати ще вдосвіта, о четвертій ранку, всього за кілька годин відтепер.

Подумала, що їй не завадить одпочити перед тим, як вирушати в довгу плавбу вдосвіта, й підвелася з крісла. Лампа горіла тьмяно, і батько, стомлений цілоденною працею, лежав уже в гамаку. Ніна погасила лампу й увійшла до великої кімнати, ліворуч передпокою, в якій жила разом із матір'ю. Вона побачила, що місіс Олмейр, уставши з купи мат у кутку кімнати, яка правила їй за постіль, нахилилася над одчищеною величезною дерев'яною своєю скринєю. Долі стояла половинка кокосової шкаралупи, налита олією з бавовняною ганчірочкою, заправленою замість гнота, і крізь чорний запашний дим на місіс Олмейр падав червоний ореол світла. Спина її була зігнута, а голова й плечі заховались у глибокій скрині. Вона нишпорилася руками всередині, звідки лунав тихий дзенькіт немов срібних монет. Спочатку не помітила дочки, й Ніна, спинившись мовчки позад неї, дивилася на силу маленьких полотняних торбинок на дні скрині, звідки мати виймала жменями блискучі гульдени та мексиканські долари, пропускаючи їх струмочком крізь пальці, що скидалися на кігті. Її, здавалося, тішив музичний дзенькіт срібла, а в очах їй відбивався блиск новеньких монет. Буркотіла сама до себе: «Це, це й оце! Незабаром він дасть більше – стільки, скільки я забажаю. Він – великий раджа, син неба. А вона буде рані – він дав усе це за неї! Хто коли заплатив що за мене? Я – невільниця! Ні, я мати великої рані!» Зненацька зауважила присутність дочки й припинила своє бубоніння, з розгону зачинивши скриню. Тоді, не розгинаючись, глянула вгору на дочку, що стояла з невиразною посмішкою на замріянім обличчі.

– Ти бачила? Бачила? – верескливо гукнула вона. – Це все моє – за тебе. Але цього не досить! Він дасть більше, раніш ніж забере тебе на південний острів, де його батько королем. Ти чуєш мене? Ти варта більшого, внучка раджив! Більшого! Більшого!

З веранди долинув сонний голос Олмейрів, наказуючи мовчати. Місіс Олмейр, погасивши каганець, лягла в кутку кімнати. Ніна лежала горілиць на купі м'яких мат, закинувши за голову руки й дивлячись в дірку – вікно у стіні, на зорі, що мерехтіли в чорному небі. Вона чекала на той час, коли вирушить на призначене побачення. З почуттям тихого щастя думала про зустріч у величезному лісі, далеко від усіх людських очей і голосів. Її душа дикунки, охоплена знову примітивними пучуттями, а геній цивілізації під керівництвом місіс Вінк ніколи не міг їх цілком знищити, відчувала й гордість, і легеньке занепокоєння з тої високої ціни, що призначила за неї практична її матір, але, згадавши палкі погляди й слова Дейнові, заспокоїлась і заплющила очі, здригаючись од приємного передбачення майбутньої зустрічі.

Буває часом становище, коли варвари й так звані цивілізовані люди мають однакові почуття. Можна припустити, що Дейн Марула не дуже захоплювався майбутньою своєю тещею, не дуже високої був думки і про апетит цієї шановної особи до блискучих доларів. Але цього туманного ранку, коли Балабатчі, відкинувши набік усі державні турботи, поїхав оглянути

свої рибальські снасті в струмку Буланджі, Марула, не маючи жодних сумнівів і не відчуваючи нічого, окрім нетерплячки та жаги, веслував до східного берега острова, що його оточував саме цей струмок. Заховавши човен у кущах, він мерщій пройшов острівцець, нетерпляче продираючись крізь густий чагарник, що перетинав йому шлях. Із обережності він не під'їздив човном до самого місця зустрічі, як робила це Ніна, а лишив його в головному рукаві, тоді як сам простував пішки на той бік острова. Теплий густий туман щільно огорнув його, але він устиг побачити мерехтливий вогник ліворуч із оселі Буланджі і скерував відповідно свій шлях. Далі вже нічого не бачив у вогкому запиналі туману, що все густішав, і лише інстинктивно не збився зі стежки, що вивела його саме на те місце по той бік острівця, куди він хотів трапити. Вода прибила сюди величезну колоду, під прямим кутом до острова, й утворилося щось, немов невелика гатка, об яку, шумуючи й дзюркочучи, розбивалась прудка течія. Він ступнув швидким упевненим кроком на колоду й за два стрибки опинився з другого її краю, де біля ніг його пінячись вирувала вода.

Стоячи тут, самотній, відокремлений од усього світу, тоді як небо, землю і навіть річку, що шумувала біля нього, проковтнув густий ранішній туман, Дейн прошепотів ім'я Ніни в невидиму просторінь, певний, що вона його вчує, інстинктивно відчуваючи, що кохана дівчина близько, що вона так само відчуває присутність його, як він її.

Над колодою виринула прова каюка Ніни. Вона високо стриміла над водою, бо дівчина сиділа на кормі. Марула схопився рукою за борт і легко стрибнув у каюк, сильно відштовхнувшись. Легенький човник, корючись новому напрямку, обігнув колоду, майже торкаючись її, а річка, немов вірний товариш, слухняно схопила його, повернула по течії і мовчки й прудко понесла поміж невидимих берегів. І знову біля ніг Ніни Дейн забув увесь світ, відчуваючи, що його підхопила могутня хвиля кохання, порив радості, гордості й жаги. Знову переконався, що життя його неможливе без цієї істоти, яку він стискає в палких, могутніх і довгих обіймах.

Ніна ніжно визволилася з його рук, тихенько засміявшись.

– Ти перекинеш човна, Дейне, – прошепотіла вона.

Він з хвилину палко дивився їй ув очі, а тоді, зітхнувши, відпустив її і ліг на дні каюка, поклавши голову їй на коліна, й, дивлячись угору, закинув назад руки, оповивши ними стан дівчини. Вона схилилася над ним, струсонувши головою, й довгі пасма її чорного волосся закрили обличчя обом.

Так вони пливли течією. Він говорив з грубим красномовством дикої натури, що цілком oddaється могутньому почуттю жаги; вона, низько схилившись над ним, слухала гомін його слів, солодший для неї над саме життя. Для них обох не існувало нічого поза тендітним їхнім човником, тут був їхній власний світ, сповнений потужного всеосяжного їхнього кохання. Вони не бачили, що туман перед світанком усе густішає, а вітер ущух, забули про велетенські ліси, які оточували їх, і про всю тропічну природу, що завмерла в урочистій тиші, чекаючи сходу сонця.

Туман низько стелився над водою, ховаючи човен з двома переповненими щастя й жаги юними істотами, зорі зблідли, а зі східного обрію впала на небо сріблясто-сіра тінь. Вітрець ані подихав, і не ворухився причаївшись лист. Безмежної тиші широкої річки не порушувала сонним сплеском риба, й усі живі створіння немов завмерли на березі. Землю, небо й річку – все огорнув глибокий сон, від якого, здавалося, ніколи не буде пробудження. Всі вияви життя й руху тропічної природи немов зосередились у палких поглядах очей і бурхливому стукотінні сердець двох закоханих у хиткому човнику під білим запиналом туману на рівній поверхні річки.

Зненацька з-понад чорного муру дерев на березі Пантаї вибухнув величезний сніп жовтого проміння. Зорі згасли. Маленькі чорні хмарки на zenіті на мить спалахнули багрянцем. Легенький вітрець – подих пробудженої природи, – заворушивши густий туман, розірвав його й закутив химерними пасмами й уривками, здмухуючи його із збриженої поверхні річки,

що запроменіла лелітками під яскравим денним світлом. Величезні зграї білих птахів кигикаючи закружляли над верховіттям пальм. На східному березі встало сонце.

Дейн перший вернувся до турбот буденного життя. Підвівшись, скинув швидким поглядом угору й униз по річці. Угледів каюк Балабатчі позаду й маленьку чорну пляму на мерехтливій поверхні води спереду – це був човен Таміни. Обережно посунувся до прови й, прилякши навколішки, взявся за гребку. Ніна теж схопилася за весло. Обое заповзято гребли, із кожним помахом весел кидаючи вгору бризки, й легенький каюк прудко летів уперед, лишаючи за кормою вузький слід, облямований блискучим білим мереживом піни. Дейн, не повертаючи голови, сказав:

– Позад нас хтось пливе, Ніно. Не треба, щоб він нас наздогнав. Гадаю, тепер він надто далеко, щоб упізнати нас.

– І попереду теж хтось, – уривчасто дихаючи, відповіла Ніна, не перестаючи гребти.

– Здається, я пізнаю, хто це, – мовив Дейн. – Хоч сонце й засліплює очі, але, я гадаю, це дівчина Тамі-на. Вона щоранку приїздить на мій бриг продавати піріжки й часто лишається на цілий день. Та дарма, керуй до берега. Ми можемо заховатись у чагарнику. Недалеко звідси мій човен.

Говорячи це, він стежив очима за широколистими ніпа, які вони обсипали бризками, мовчки й швидко веслюючи.

– Глянь, Ніно, – мовив він нарешті. – Бачиш, де кінчаються пальми, стоїть дерево, схиливши віти? Кермуй на оту велику зелену гілку.

Він підвівся, чекаючи, а човен поволі наближався до берега. Ніна підганяла його легенькими ударами весла. Досить наблизившись, Дейн схопився за величезну гілку й, одкинувшись назад, проштовхнув човен під зелене склепіння гілки, рясно оповитої чіпкими рослинами, в маленький затишний куточок, немов у крихітну бухточку, яку розмила в березі вода під час останньої повені. Дейнів човен стояв тут, об'якорений закинутим у воду каменем, і Дейн переліз до нього, держачи руку на борту Ніниного каюка. За хвилину обидва човни гойдалися спокійно поруч, одбиваючись у чорній воді під тьманим освітленням, що ринуло крізь зелений намет густого листя. Високо вгорі, на сонячному світлі, горіли полум'ям рясні багрянні квіти, обсипаючи їм голови дощем великих червоних пелюсток, що, виблискуючи росою й повільно кружляючи, падали пахучим струмком. І вгорі, і внизу, і в сонній воді, усюди, навколо поміж буйної рослинності, що купалась у теплом повітрі, видихаючи міцні й терпкі пахощі, провадила інтенсивну роботу тропічна природа. Рослини тяглись угору, сплутуючись, переплітаючись у неймовірному безладді, в дикому божевільному прагненні, чіпляючись одна за одну й мовчки, в безнадійному зусиллі тягнучись угору до життєдайного сонячного світла, немовби їх опосів раптовий жах гнилої маси внизу, злякали смерть і гниття, з яких вони народилися.

– Тепер ми мусимо попрощатися, – мовив Дейн після довгої мовчанки. – Тобі треба вже вертатися, Ніно. Я чекатиму, поки сюди надійде бриг, і тоді сяду на борт.

– Тебе довго не буде, Дейне? – тихо спитала Ніна.

– Довго! – вигукнув Дейн. – Чи згодиться людина довго лишатись у темряві? Коли я далеко від тебе, Ніно, то я немов сліпий. Як могу я жити без світла?

Ніна перекинула через борт, щасливо й гордо посміхаючись, і, взявши поміж рук обличчя Дейно-ве, глянула йому в очі ніжним запитливим поглядом. Очевидячки, вона знайшла в них підтвердження слів, щойно сказаних, бо почуття радості полегшило їй сум розлуки. Вона вірила, що йому, нащадкові великих раджив, синові славетного ватажка, владареві життя й смерті сонце світить лише в її присутності. Могутня хвиля вдячності й кохання залила їй серце. Як зможе вона висловити свої почуття до того, хто дав їй стільки радості й гордості? І в бурхливому пориві жаги, немов блискавка, спалахнув у неї спогад про осоружну й майже забуту цивілізацію, на яку вона лише одним оком глянула в давні дні примусу, горя й гніву. У холодному попелі свого ненависного й гіркого минулого вона знайшла ознаку любові, гідний

вияв безмежного захоплення, що відчувала в цю мить, і запоруку яскравого пишного майбутнього. Оповивши руками шию Дейнову, вона припала до його вуст довгим жагучим поцілунком. Він заплющив очі, здивований і зляканий бурею, яка знялась у нього в грудях од цього, досі йому незнаного дотику, й довго після того, як Ніна проштовхнула свій каюк у річку, він лишався нерухомим, не наважуючись розплющити очей, із страху втратити почуття п'яного раювання, яке він уперше відчув.

Тепер, він гадав, йому бракує лише безсмертя, щоб стати богорівним, і істота, яка вміє так одчиняти йому браму раю, мусить належати йому – незабаром буде належати йому назавжди!

Розплющив очі саме вчасно, щоб побачити крізь зелене склепіння витких рослин прову брига, що повагом плыв униз річкою. Йому треба було сідати на корабель, але брав жаль залишити те місце, де він зазнав стільки щастя. «Встигну ще. Хай собі пливе», – пробурмотів сам собі Дейн, знов заплющивши очі під червоним дощем пахучих пелюсток і намагаючись викликати в уяві минулу подію і розкоші раювання, і тремтіння страху.

Він мусів, кінець кінцем, вчасно сісти на бриг та виконати купу справ, і даремно Олмейр чекав на швидке повернення свого приятеля. Низ річки, куди так часто й так нетерпляче дивився Олмейр, лишався порожнім, хіба коли-не-коли промайне якийсь рибальський човен. Але з верховини сунули чорні хмари, й часті дощі вішували, що має установитися дощова пора з грозовицями та зливами, які зроблять річку неприступною для тубільних човнів.

Тиняючись мулким берегом біля своєї оселі, Олмейр занепокоєно стежив за річкою, що поволі бут-ніла цаль за цалем, підповзаючи до човнів, уже поладжених та вишикуваних у шерэг під накриття із мат. Доля, здавалося, насміялася з нього, й, чалапаючи знесилено туди й сюди під дощем, що лив безупинно з низького тепер неба, він відчував якусь безнадійну байдужість. Про що, зрештою, говорити? Таке вже його щастя. Ці два мерзенних дикуни – Ла-камба й Дейн, обіцяючи свою допомогу, підбили його витратити останні долари на устаткування човнів, а тепер один десь завівся, а другий замкнувся у своїй оселі, не подаючи жодних ознак життя. Навіть пройдисвіт Балабатчі, думав Олмейр, не показує носа з тої пори, як він продав йому весь рис, мідяні гонги та тканини на потреби експедиції. Витягли у нього останній гріш, а тепер їм байдуже, чи він поїде, а чи залишиться. І, безнадійно махнувши рукою, Олмейр починав поволі здиратися на веранду нового свого будинку, щоб заховатись од дощу і, схилившись на бильця та втягтти голову в плечі, поринав у гірку задуму, забувши й про час, і про голод, глухий до верескливого голосу дружини, що кликала його вечеряти. Тоді, відірвавшись од журливих думок при першому гуркоті вечірнього грому, він поволі волікся на мерехтливий огник старої своєї оселі. Напівзавмерла надія надприродно загострювала йому слух, роблячи його чутливим до найменшого згуку на річці. Кілька вечорів поспіль чув він плюскіт весел на воді й бачив невиразні обриси човна. Окликав людей, що маячили перед ним у млі, й серце йому тремтіло в раптовій надії почути Дейнів голос. Щоразу тяжко зневірявся, бо в відповідь чув, що це якісь араби їдуть одвідати сидня Лакамбу. Це спричинилося до багатьох безсонних ночей, витрачених на міркування, які ще підлоти надумують йому оці поважні люди. Нарешті, коли всі надії, здавалося, вмерли, він зрадів, почувши Дейнів голос. Хоч Дейн дуже хапався побачити Лакамбу, і Олмейр відчув занепокоєння, бо не вірив у приязнь Лакамби до нього. Проте Дейн вернувся кінець кінцем. Очевидячки, має намір виконати свою умову. Сподіванки його ожили знов, і цієї ночі Олмейр міцно спав, тоді як Ніна стежила за розгніваною річкою, що під бичем зливи бігла прудко до моря.

Розділ VI

Дейн не дуже барився, перепливаючи річку після того, як залишив Олмейра. Зсів на березі біля купки хаток, що належали до резиденції самбірського раджі. Тут, певно, когось чекали, бо ворота стояли відчинені, й люди зі смолоскипами в руках напоготові були проводити гостя похилим дерев'яним помостом, що вів до більшого будинку, який посідав сам Лакамба й де обговорювалися та вирішувались усі державні справи. В інших будівлях жили численні жінки та родина владаря.

Оселя Лакамбова містилась у міцній будівлі з грубих дошок на високих палях, з верандою із розщепленого бамбуку, яка оточувала весь будинок, і неймовірно високою гостроверхою покрівлею з пальмового листя, що спиралася на почорнілі від диму численних смолоскипів крокви.

Будівля стояла рівнобіжно річці одним боком до шлюзу, звідки йшов похилий поміст просто до дверей. Під нерівним освітленням димних смолоскипів Дейн угледів невиразні постаті озброєних людей у чорному затінку праворуч. З їхнього гурту вийшов Балабатчі, щоб одчинити двері, і Дейн увійшов до раджевого покою, де той приймав численних своїх одвідувачів. Це була приблизно третина всієї будівлі, відокремлена від решти помешкання важкими запонами з європейської тканини. Біля самої запони стояло велике крісло з якогось чорного дерева, прикрашене різьбленими візерунками, а біля нього незграбно змайстрований стіл. Поза цим кімнату умебльовано лише силою мат. Ліворуч од входу стояли грубі козла, до яких прихилено було три рушніці з приладженими до них багнетами. У затінку під стінкою особиста охорона Лакамбова – усе родичі або приятелі – спали безладною купою брунатних рук, ніг та різнобарвних уборів, часом порушуючи тишу випадковим хропінням або стогоном. На столі стояла під зеленим дашком європейська лампа, освітлюючи Дейнові все в покою.

– Щасливий вітати тебе тут і запропонувати відпочинок, – мовив Балабатчі, запитливо дивлячись на Дейна.

– Мені треба поговорити з раджею, – відповів Дейн.

Рухом висловивши згоду, Балабатчі повернувся до мідяного гонгу, що стояв під козлами, й двічі з силою вдарив у нього.

Лункий дзвін розбудив охорону. Хропіння ушухло, розкидані ноги підтяглись, уся купа заворушилась і поволі почала набувати вигляду окремих людей, які, позіхаючи, протирали заспані очі. Поза запоною ви-бухла жіноча балаканина. Тоді долинув бас Лакамби:

– Це арабський купець?

– Ні, туане, – відповів Балабатчі. – Це, нарешті, вернувся Дейн. Він прийшов на важливу розмову з тобою, бітчара, якщо твоє милосердя дає згоду.

Очевидячки, у Лакамби вистачило на це милосердя, бо за якусь коротку мить він вийшов із-за запони. Та воно не сягало так далеко, щоб походити біля свого туалету. Короткий червоний саронг, обмотаний нашвидку навколо стегон, було все його убрання. Милосердний владар Самбіру видавався сонним та сердитим. Він сів у крісло, розкарячивши ноги, спершись руками на поруччя й опустивши голову на груди, та, сопучи, наче ковальський міх, злісно чекав, поки Дейн розпочне важливу розмову.

Та Дейн не квапився починати. Утупивши погляд у Балабатчі, що з комфортом умости-вся навпочіпки біля ніг свого господаря, він, злегка схиливши голову, стояв мовчки, немов уважно чекаючи на мудре слово.

Нахилившись уперед і стримано кашлянувши, Балабатчі підсунув кілька мат, щоб сісти Дейнові, тоді палкою швидкомовкою почав запевняти його верескливим своїм голосом про велику радість усім з так довго сподіваного Дейнового повернення. Серце його, Балабатчі, зголодніло, не бачучи обличчя Дейнового, а вуха зів'яли, не чуючи свіжих згуків Дейнового

голосу. Вуха й серця усіх інших теж у такому сумному стані, запевняв Балабатчі, широким рухом показуючи на другий берег річки, де спокійно дрімало селище, несвідоме тієї великої радості, що чекає на них узавтра, коли стане відома присутність Дейнова поміж них. «Бо, – провадив Балабатчі, – що може дати радість бідній людині, як не щедрість багатого купця або могутнього...»

Тут він враз урвав з удаваною ніяковістю, бігаючи оком по підлозі, а на знівечених його вустах промайнула винувата посмішка. Раз чи двічі під час його промови по обличчі Дейновим пробігав сміхотливий вираз, що потім його заступила удавана поважність. Чоло Лакамбі похмурилось, а вуста злісно сіпались, коли він слухав красномовство першого свого міністра. В мовчанці, що запала після того, як Балабатчі перестав говорити, залунав хор різнотонного хропіння з кутка, де охоронці поновили перерваний сон, але віддаленого гуркоту грому, який викликав у серці Ніни турботу за коханого, троє чоловіків не чули, кожний заглиблений у думки про власні свої справи, де важилося життя і смерть.

Після короткої мовчанки Балабатчі, облишивши тепер пишне двірське красномовство, знову почав говорити, але короткими уривчастими реченнями й притишеним голосом. Вони дуже непокоїлись. Чому Дейна так довго не було? Люди, що живуть на низах річки, чули вибухи з гармат і бачили військові кораблі голландців у лимані поміж острівців. Тому вони дуже непокоїлись. Кілька днів тому до Абдули дійшли чутки про якесь лихо, і з того часу вони чекали на приїзд Дейнів, боючись, що з ним трапилась якась нещаслива пригода. О^ дні вони зі страхом заплющували очі й прокидалися занепокоєні й тремтячи ходили берегом, немов чекаючи ворожого нападу. Але все це почували, лише турбуючись про Дейна. Чи не заспокоїть він тепер їхнього страху, не за них самих, а за нього? Вони за себе спокійні, бо вірні й віддані могутньому раджі Батавії, – нехай доля дарує йому перемогу на радість і щастя його підданців! «Потім, – провадив Балабатчі, – Лакамба, мій господар, змарнів у турботах за купця, якого він узав під свою охорону. Так само й Абдула, бо невідомо, що сказали б недобрі люди, якби випадково...»

– Мовчи, дурню! – злісно буркнув Лакамба.

Балабатчі урвав із задоволеною посмішкою, тоді як Дейн, що, немов зачарований, стежив за ним, зітхнувши з полегкістю, повернувся до самбірського владаря. Лакамба не ворохнувся й, не підводячи голови, дивився спідлюба на Дейна, голосно сопучи й зі страшенно незадоволеним виглядом надувши губи.

– Говори, Дейне! – промовив він нарешті. – До нас доходило багато чуток. Багато вечорів поспіль мій приятель Решид приходив до мене з поганими звістками. Новини рознесли по всьому надбережжю. Та, можливо, вони брехливі. В устах людей тепер більше неправди, як за днів моєї молодості, але мене й тепер не легко піддурити.

– Усі мої слова правдиві, – безтурботно мовив Дейн. – Якщо хочеш спитати, що трапилося з моїм бригам, то знай, що він у руках голландців. Вір мені, раджо, – провадив він з раптовою енергією, – у оранг-бленда є добрі приятелі в Самбірі, бо інакше звідки б вони знали, що я їду звідси?

Лакамба глипнув коротким ворожим поглядом на Дейна. Балабатчі спокійно підвівсь і, попростувавши до козел, ударив в гонг.

За дверима залопотів тупіт босих ніг. У хаті прокинулась охорона й сиділа, дивлячись перед себе з сонним здивуванням.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.